

Stane Okoliš

IZSEKI IZ ZGODOVINE LOŽA IN OKOLICE (1. del)

I. Uvodne oznake loške zemlje

Pričevanje o življenju v preteklosti, ki ga je skozi stoletja pisala zgodovina, je že samo po sebi eden največjih spomenikov kulture določenega kraja. Kljub temu, da materialna zapuščina osvetljuje temo davnosti, je mrtva prepuščena naši domišljiji. Šele prvi pisni dokumenti neposredno izpričujejo živost dogajanja in prisotnost bivaajočih, hkrati pa odrejajo tudi naš celosten odnos do preteklosti.

Vednost o starejš provintia, predium.¹ Vloga kraja, predvsem pa gradu kot središča upravne in sodne oblasti, opredeljuje tako dolino, kjer se kraj nahaja in po katerem se le-ta še danes imenuje, kot tudi širše ozemlje; to je posestni, predvsem pa sodni teritorij, ki je pripadal vsakokratnemu oblastniku gradu. Ta je svoje pristojnosti navadno izvrševal prek svojih ljudi; fevdnikov ali drugih uradnikov.² Pomen Loža do okolice se odraža predvsem v dejstvu, da je kraj že leta 1221 omenjeno farno središče,³ leta 1237 pa prvič imenovan trg⁴ z izoblikovano lastno trško upravo v začetku 14. stoletja.⁵ Kot trg je takrat praviloma obveljal kraj, ki je poleg letnega sejma dobil tudi pravico tedenskih sejmov. Predvsem je primernost kraja za i loški preteklosti najprej posredujejo zgodovinski viri iz 13. stoletja, ko se Lož prvič izrecno omenja. Tedaj moremo pod tem imenom razumeti ne le kraja ali gradu tega imena, temveč tudi njegov celoten okoliš - trgovske stike, ki se je najbolj pokazala ob velikih cerkvenih praznikih, vplivala na podelitev sejemskih privilegijev.⁶

UPORABLJENE KRATICE:

AÖG	Archiv für österreichische Geschichte, Wien
ARS	Arhiv Republike Slovenije
AT	Archeografo Triestino, Trieste
CDI	Codice Diplomatico Istriano
CKSL	Centralna kartoteka srednjeveških listin, Ljubljana
FRA	Fontes rerum austriacarum, Wien
Gr.a.	Graščinski arhiv
Gradivo	Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku
IMK	Izvestja muzejskega društva za Kranjsko, Ljubljana
MEA	Monumenta ecclesiae Aquilejensis
MHVK	Mittheilungen des historischen Vereines für Krain, Laibach
MIÖG	Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung, Wien
MMVK	Mitteilungen des Musealvereines für Krain, Laibach
NL	Notranjski listi, Stari trg pri Ložu - Cerknica
TEA	Thesaurus Ecclesiae Aquilejensis
UbKr	Urkunden und Regestenbuch des Herzogthums Krain
ZČ	Zgodovinski časopis, Ljubljana

¹ M. Kos. Gradivo za historično topografijo Slovenije (za Kranjsko do leta 1500). Ljubljana 1975. str. 314-344. 644-646.

² S. Vilfan, Pravna zgodovina Slovencev od naselitve do zloma stare Jugoslavije, Ljubljana 1961. str. 98: postavlja z loškim gospodvom združeno deželsko sodišče v okvir prvotne razdelitve Kranjske na teritorije.

³ F. Schumi, Urkunden und Regestenbuch des Herzogthums Krain. II Band 1200-1269. Laibach 1884/1887. št. 41. str. 30-31. (1221 dec. 1. Aquileia); M. Kos. Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku, peta knjiga (1201-1246). Ljubljana 1928. št. 346. str. 179-180.

⁴ F. Schumi. UbKr II. št. 96. (1237): acta sunt hec in foro: M. Kos. Gradivo V. št. 682.

⁵ Listina, 1327 dec. 10: original v ARS repertorij III. v prepisu CKSL.

⁶ S. Vilfan, Pravna zgodovina Slovencev, str. 152-153; J. W. Valvasor. Die Ehre dess Hertzogthums Crain XI. Nurnberg 1689. str. 324: poroča o letnem cerkvenem proščenju. Kirchtag. v mestu Lož.

Naselja v dolini so poleg najpogostejših oznak, ki njihovo lego opredeljujejo s pripadnostjo loški župniji (in Losser pharr), loški pokrajini ali okrožju, v skladu s središčno funkcijo Loža imenovana tudi po Loški dolini. Iz leta 1275 je ohranjen najstarejši zapis, ki vas Kozaršče natančneje določa s tem, da jo označuje po Ložu oz. Loški dolini (in valle de Los in villa Cosarich).⁷ Naselja v Loški dolini so v ohranjenih najstarejših virih iz 13. stoletja prvič omenjena v 11 primerih, v 14. stoletju v 9 in v 15. stoletju v 3 primerih.⁸ Iz teh podatkov bi mogli doumevati, da so zlasti od središča oddaljeneje naselbine (Poljane, Babno polje) kasnejšega nastanka.

Ustanavljanje novega naselja pod loškim gradom, ki prevzema tržne funkcije in ime starega središča, leta 1341 predstavlja veliko prelomnico v loški zgodovini.⁹ Prvotni trg Lož se je v nasprotju z novim trgom, poslej Ložem, poimenoval v Stari trg. V ohranjenih virih se ta prvič pojavlja leta 1384, sicer v nemški obliki Altenmarckt.¹⁰ Navzlic tej spremembi ostaja župnijsko središče v Starem trgu in se še naprej do vključno 19. stoletja uradno označuje po Ložu (parochia Laas).¹¹

O naseljenosti loške zemlje v prazgodovinskem času pričajo številna arheološka najdišča. V strnjenem pasu na vzpetinah obkrožajo nižje ležeče kraško polje.¹² To je z vseh strani zaprta kraška globel s precej ravnim, deloma poplavnim dnom, ki ga obdajajo višje kraške planote od Blok in Racne gore na severu in vzhodu do mogočnega Notranjskega Snežnika (1796 m) na jugu in zahodu.¹³ Staroselski naselitvi na vzpetinah so poleg obrambne funkcije botrovale tudi pogoste poplave, ki so v večjem obsegu nastopale še do nedavnega.¹⁴ Valvasor poroča, da so loška tla sicer še kar rodovitna, toda zelo ilovnata. Po obilnem deževju in še posebej v primerih, ko se je zamašila ponikna jama loškega potoka pod vasio v Danah, je nastopila velika povodenj. Celotno loško dno se je tedaj spremenilo v jezero tako, da je bila pot od vasi do vasi možna edino le s čolni. Zemlja v območju nekaterih vasi, na odprtem dnu doline je bila zato precej močvirnata in blatna.¹⁵

Loška dolina naj bi bila že v predslovenski dobi pomembno prometno središče. Sredi doline dominantno stojijo kastel, pred njim halštatska Križna gora in regionalno japodsko središče Ulaka. Na teh mestih se stikajo glavne prometne poti, ki vodijo; na Parje in Košano čez Stare

⁷ J. Bianchi, *Thesaurus ecclesiae Aquilejensis opus saeculi XIV*, Utini 1847, št. 271, str. 143.

⁸ M. Kos, *Gradivo za historično topografijo Slovenije, I in II del*:

Lož - Los. današnji Stari trg 1220. 7/4, str. 341.

Podlož - Potlos 1220. 7/4, str. 445.

Breg - Rain 1220. 7/4, str. 44.

Pudob - Aich 1220. 7/4, str. 491.

Viševek - Olswisch 1260. 14/9, str. 709.

Nadlesk - Nadelesch 1269. 9/7, str. 386.

Snežnik - Snerperch 1269. 7/7, str. 561.

Vrhnik - Werchiniz 1275, str. 733.

Kozarišče - villa Cosarich 1275, str. 279.

Šmarata - villa S. Margarite 1275, str. 620.

Dane - Poden 1283, str. 94.

Markovec - Marckhowitz 1384, str. 351.

Babna polica - Polz 1327. 10/12, str. 435.

Iga vas - Ygendorf 1341. 17/2, str. 672.

⁹ V. Joppi, *Documenti Goriziani*, v: *Archeografo Triestino. nuova serie XV*, Trieste 1890, str. 58; listina 1341, febr. 21. Videm, v prepisu CKSL.

¹⁰ Listina, 1384 junij 26: regest F. Komatar, *Das Schlossarchiv in Auersperg*, v: *Mitteilungen des Musealvereines für Krain* 19. 1906, str. 124.

¹¹ Župnijski arhiv Stari trg; parochia Laas, v: *Status animarum* iz leta 1820.

¹² Arheološka najdišča Slovenije. Ljubljana 1975, str. 154-155.

¹³ Peter Habič, *Nekaj geografskih značilnosti Loške doline*, Notranjski listi I. 1977, str. 19.

¹⁴ O poplavah - H. Schollmayer, *Tageblätter* (1888-1918); Idem, *Schneeberg und die Dynasten von Schönburg*, ARS. Grašičinski arhiv XXXIX, Koča vas, fasc. 12, str. 62; J. Kebe, *Križna gora nad Ložem*, Stari trg pri Ložu 1987, str. 60-62.

¹⁵ Valvasor, *Die Ehre I/III*, str. 214-219, III/XI str. 324.

Vrh - in Monte 1341, 17/2, (IMK 3/1893), str. 189.

Lož - Los. novi trg 1341, 21/2, str. 342.

Podgora - dorf ze Hinterperch 1348, 11/6, str. 439.

Knežja njiva - Graffenackher 1384, 26/6, str. 394.

Podcerkev - Sandt Merten 1384, 26/6, str. 438.

Bloška polica - Oblocher Politz 1384, 26/6, str. 453.

Babno polje - Pabenfeld 1402, 20/4, str. 461.

Koča vas - Gotschdorff 1425, 29/4, str. 674.

Poljane - Polan 1438, 19/5, str. 456.

oglenice, na Cerknico in Rakek, na Novo vas, z odcepi na Bloke, Ribnico in Golo ter na Prezid.¹⁶

Nastanek najpomembnejšega naselja v dolini, Starega trga, moremo povezovati predvsem z izkazano antično prometno funkcijo prostora. Tudi naselitev Slovencev se je načeloma navezovala na stare antične povezave in selišča. V tem smislu izstopa pomen Bloške planote, to je z gozdovi manj pokrito ozemlje, ki je eden najugodnejših prehodov z Balkana proti mejam Italije. Tu bi mogli iskati glavni prehod Slovencev na Kras in proti morju.¹⁷ Nasledovanje predslovenskih pogojev življenja; kultiviranosti zemlje ter komunikacij, je zato na osnovi posplošenih predstav o tem času dokaj realno. Podeželska vila pri Starem trgu je izrazit primer iskanja v tej smeri. Kljub temu pa še ni možno izreči dokončne sodbe.¹⁸

Po priključitvi slovenskega ozemlja na zahod, pod frankovsko in nato nemško oblast, se vpliv fevdalnega zahoda širi na področje loške zemlje iz dveh prevladujočih območij neposredne sosesčine. S severa prodira močnejši nemški vpliv posvetne srednjeveške nemške države, z zahoda pa od obdobja do obdobja različno močan italjski vpliv oglejske cerkve. Oblast nemškega vladarja na območju loške zemlje je bila bolj teoretična. Slonela je zgolj na pojmovanju, da vladar razpolaga z vso neprilaščeno zemljo. Vladar je svojo oblast lahko uveljavil prek karantansko-koroškega vojvodstva, krajinskega kneza Kranjske ali pa jo je podeljeval svojim velikašem. Ti so kot nosilci kolonizacije strmeli po zaokrožitvi svojih dinastičnih teritorijev in se v rivalstvu s krajinskimi knezi uveljavili kot samo od države odvisni gospodje.¹⁹ Oglejski patriarhi so bili, zaradi njihove službe državi, prav tako deležni vladarjevih darovnic. Na področju loške zemlje je bil oglejski vpliv še toliko bolj pomemben, kajti poleg metropolitanske cerkvene oblasti, so patriarhi tukaj združevali v isti osebi tudi posvetno teritorialno in deloma krajinsko oblast. Čeprav so patriarhi v času največjega razcveta njihove posvetne države skoraj izključno izhajali iz pomembnih nemških fevdalnih rodbin, moremo zatrditi, da je bila tradicija oglejske cerkve vseskozi vezana na italško izročilo.²⁰

Na izoblikovanje loškega teritorija so močno vplivali geografski dejavniki. Gozdni pas, ki poteka na jugu od Snežnika v smeri kraških polj proti zahodu, je temu področju vtisnil čvrste naravne meje. Hkrati se je tu izoblikovala meja stare Kranjske.²¹ Kraški prehodi, ki so na tem prostoru usmerjali promet iz slovenskih celinskih krajev proti morju, so imeli izreden pomen pri razvoju in položaju loškega teritorija v povezanosti z večjimi središči. Poleg glavnega kraškega prehoda preko Postojnskih vrat (600 m) sta bila pomembna tudi prehoda Hrušica (883 m) in Stare oglenice (997 m) na poti Lož-Zagorje.²² Ves promet iz Ljubljanske kotline proti Jadranu je potekal prav preko teh prehodov. Izpričane mitninske poti predstavljajo pomembnost poti in živahnost prometa, ki se je vršil preko teh krajev.²³ Do začetka visokega srednjega veka smer nekdanje glavne rimske poti čez Vrhniko in Hrušico ni bila veliko v uporabi. Promet preko Blok v zvezi s patriarhovo potjo iz Razdrtega čez Hrenovice, Planino, Cerknico, Lož, Bloke, Rašco in dalje proti Ljubljani ter na Dolenjsko je bil bolj uveljavljen. S pešanjem patriarhove moči so poti čez Bloke počasi stopale v ozadje, čeprav pomena, zlasti za kmečko trgovino niso izgubile. Številne mitnice ob poti so zgodaj izpričane.²⁴ Smer je bila zelo pomembna za samostan v Stični, ki je bil kot močan gospodarski center vezan na Vipavsko dolino in morje. Ob poti je dobil veliko oprostitev pri plačevanju mitnin in drugih privilegijev ter si zagotovil posest, posamezna počivališča in prenočišča.²⁵ Poleg samostana so zemljiško posest ob svojčas pomembni poti

¹⁶ J. Šašel, *Claustra Alpium Iuliarum*, v: Katalogi in monografije. Ljubljana 1971, str. 16.

¹⁷ M. Kos, *Zgodovina Slovencev*. Ljubljana 1955, str. 52-53.

¹⁸ J. Šumrada, *Nekaj iz srednjeveške zgodovine Loža in okolice*. NL I. 1977, str. 32 z literaturo.

¹⁹ S. Vilfan, *Pravna zgodovina*, str. 97.

²⁰ R. Bratož, *Vpliv oglejske cerkve na vzhodno alpski in predalpski prostor od 4. do 8. stoletja*, ZČ 44, 1990, str. 489-520.

²¹ L. Hauptman, *Die Entstehung und Entwicklung Krains*, v: *Erläuterungen zum historischen Atlas der Österreichischen Alpenländer*, I/IV, Wien 1929, str. 316-317; M. Kos, *Zgodovina Slovencev*, str. 177-178.

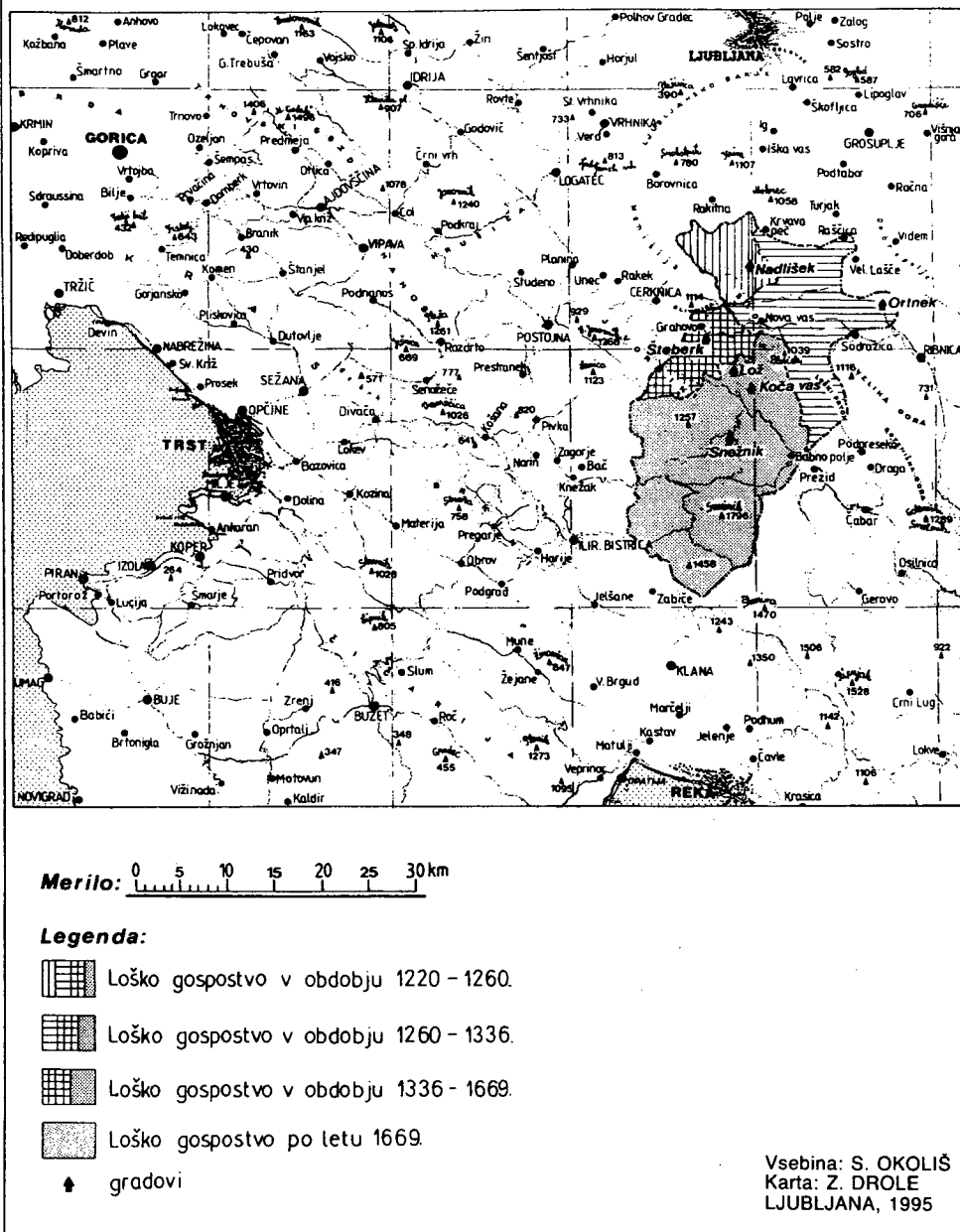
²² M. Kos, *Srednjeveški urbarji za Slovenijo III. Urbarji Slovenskega primorja 2*. Ljubljana 1954, str. 244: mitnica v Zagorju.

²³ A. Melik, *Mitnice*, v: *Drugi Trubarjev zbornik*. Ljubljana 1952, str. 37.

²⁴ F. Gestrin, *Trgovina slovenskega zaledja s primorskimi mesti od 13. do konca 16. stoletja*, Ljubljana 1965, str. 200-201.

²⁵ J. Grebenc, *Gospodarska ustanovitve Stične in njena dotacija leta 1135*, *Samostan Stična* 1973, str. 123, 150.

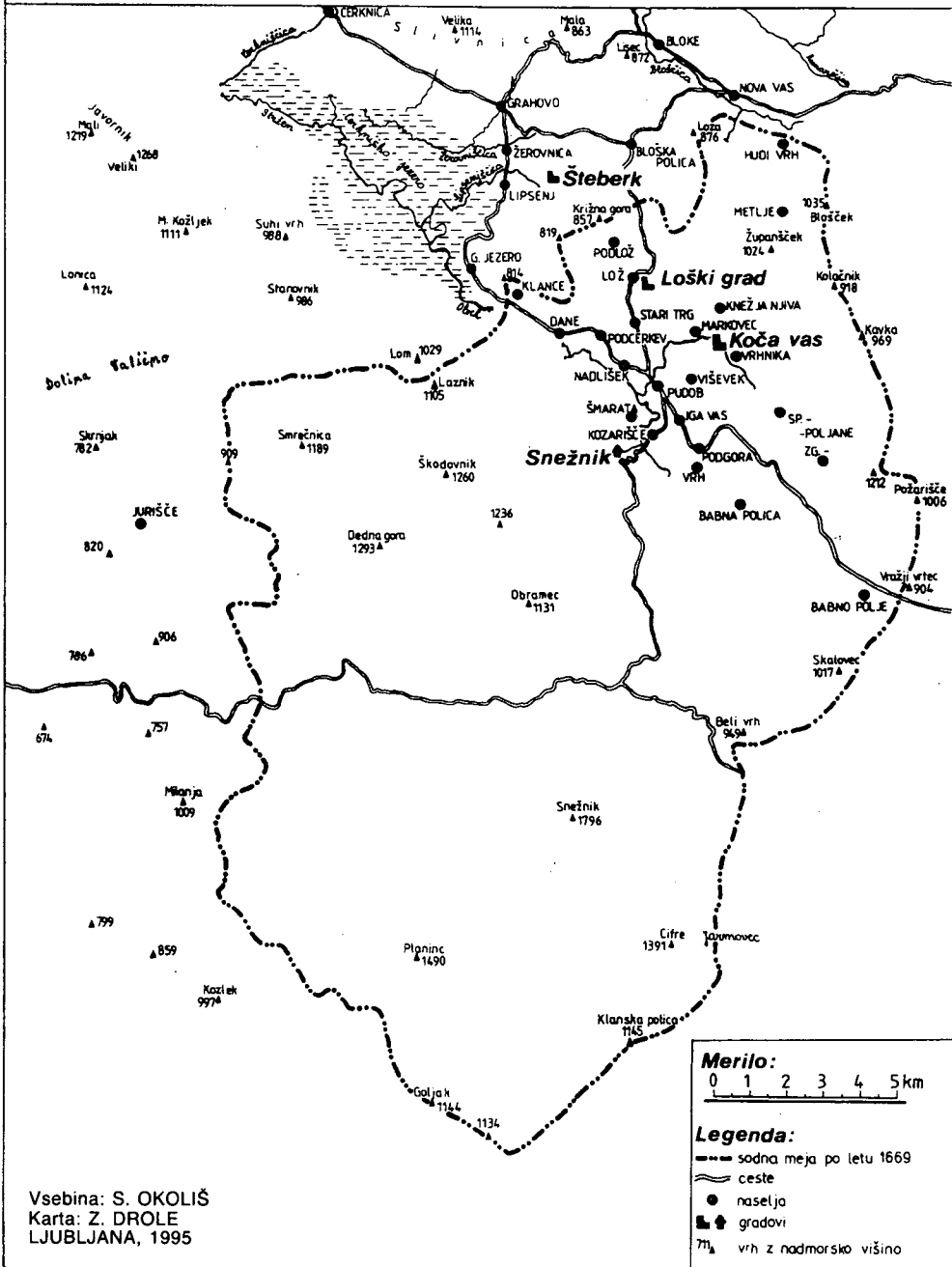
Oblikovanje teritorija Loškega gospostva

pridobivali tudi ljubljanski meščani.²⁶ Ob poti je patriarh podeljeval kmetije ljudem, ki so mu bili dolžni nositi pisma.²⁷ Dohodke loške mitnice je patriarh zastavil že Hugonu Devinskemu²⁸, leta 1313 pa je v Ložu oprostil stiški samostan pri plačevanju mitnine.²⁹

Sredi 15. stoletja je Reka privlačljala večji del slovenskega zaledja. Poleg poti čez Pivko se uveljavi tudi pot iz loškega ozemlja čez Prezid in Gerovo. Prav tako je tisti čas zasnovana nova pot čez Snežnik. Z uveljavljanjem raznih prisilnih poti in razvojem tihotapstva so se uporabljale

Loško gospostvo po letu 1669

²⁶ Listina. 1341 nedelja po sv. Nikolaju; regist v: MHVK 15. 1860. str. 74; MMVK 13. 1900, str. 46.

²⁷ J. Bianchi. TEA. št. 320. str. 163; glej tudi S. Pahor. Rittershuebe. ZČ 19/20. 1965. str. 149-152.

²⁸ J. Bianchi. TEA. št. 795. str. 275.

²⁹ J. Grebenc. Gospodarska ustanovitve Stične. str. 17; J. Šumrada. Nekaj iz srednjeveške zgodovine. NL I. str. 33-34.

tudi druge poti, med temi so bile najbolj znane tihotapske poti čez Javornike.³⁰ Če so ostale jugovzhodne meje prvotnega loškega teritorija dokaj stalne, tega ne moremo reči za meje na severu in vzhodu. Vovbržani so v prvi polovici 13. stoletja pri Velikih Laščah mejili ob posest stiškega samostana, pri Sodražici pa na zemljo turjaškega ribniškega teritorija.³¹ Dejansko naj bi bil ta vovbrška posest sestavljena iz treh delov; iz gospodstva Lož, posestva Slivice (ta očitno odgovarja poznejšemu deželnemu sodišču Ortnek) in iz območja Blok (to odgovarja poznejšemu gospodstvu Nadlišek).³² Oglejski patriarhi so oba zadnja dva dela izločili iz obsega loške zemlje in ju podelili Turjačanom in Ortenburžanom. Na južnem delu preostalega loškega gospodstva je rimski zid pri Babnem polju delil ozemlje na loški in kočevski del.³³ V ostalem izoblikovano deželsko-sodno mejno črto natančneje beleži reformirani deželno-knežji urbar gospodstva Lož iz leta 1606.³⁴

Ko so poznejši lastniki knezi Eggenbergi prodali loško gospodstvo Turjačanu Janezu Weichartu, je bila gospodstvu leta 1669 oddeljena posest v cerkniški kotlini.³⁵ Loški del cerkniške kotline so isti gospodje priključili svojemu deželskemu sodišču v Planini. Nova mejna črta je bila nedoločena glede vasi Klance, kjer je meja potekala sredi naselja. Reformirani loški urbar iz leta 1669 jo ne šteje za svojo posest. Naselje je ostalo kljub vsemu spomo, tako, da so leta 1674 napravili nov, a povsem identičen urbar, ki je dodatno vključeval le urbarialne dolžnosti naselja Klance; osmih četrtnskih kmetij.³⁶

Z agresivnim nastopom Zrinjskih v povirje Osilniškega potoka (današnje Čabranke) in ustanovitvijo plavža v Čabru se je loškemu gospodstvu sredi 17. stoletja odtegovala tudi obsežna gozdna posest okrog Babnega polja.³⁷

Čeprav se loško področje nahaja tostran kraških prehodov, se je skupaj s Cerknico v nekem širšem smislu prištevalo pod srednjeveški pojem Krasa.³⁸ Takšno pojmovanje odgovarja politični pripadnosti in vezanosti Loža na tiste sile, ki so imele na ožjem Krasu v zaledju tržaškega zaliva poglavitno posest in najmočnejši vpliv.

Središče nekdanjega teritorija je v Ložu (današnjem Starem trgu) pogojevala zgodnja poseljenost bližnje okolice. Svojo glavno vlogo je ozemlje odigralo v času, ko se je bil oster boj za nadvlado nad slovensko zemljo v 13. in 14. stoletju. Za politiko oglejskih patriarhov je Lož predstavljal odločujočo točko, od katere je bila odvisna njihova oblast v zaledju. Kot oglejski fevd se je razvil v strateško zelo pomembno skoraj neodvisno oporišče Ortenburžanov.³⁹ Po

³⁰ F. Gestrin, *Trgovina slovenskega zaledja*, str. 84, 119, 204, 206.

³¹ M. Kos, *Gradivo V*, št. 330, 310; str. XLVII.

³² L. Hauptman, *Die Entstehung und Entwicklung Krains*, str. 394.

³³ L. Hauptman, o.c. str. 470, 468.

³⁴ ARS, Gr.a. XVII Snežnik, reformirani urbar gospodstva Lož 1606:

Mejna črta deželsko-sodnega gospodstva Lož se je začejala nad Martinjakom (Merttens Bach) na pobočju Slivnice (Stifnizer Berg) pri veliki kamniti steni. Od tu se je usmerila na morišče oz. vislice (Richstatt, oder Hochgericht) ter se nadaljevala ob studencu Globček (Globtschiek) čez jezero na gozd Javornik (Wald Jauerniekh), kjer je loškemu gospodstvu pripadel del "Sfisle". Meja je potekala naprej čez gozd na cesto, ki je vodila v dolino Vlačno. Na tej črti je loško gospodstvo mejilo na postojnsko deželsko sodišče. Od doline Vlačno je meja potekala striktno mino gozda na studenec Stamica nad Klanom (Khlam). Na tem delu je gospodstvo mejilo s premskim deželskim sodiščem. Na mejni črti od studenca preko hriba Polič (Politsch) do križpotja je loško gospodstvo mejilo na gospodstvo Gutenek (Guettenekh). Od imenovanega križpotja do velikega previsa (Kragstein) za Snežnikom pa z gospodstvom Grobnik (Grabinek). Od previsa do izvira studenca, imenovanega "Studenzen", in hriba Sotosoviča (Sotosouitsch) je mejilo na gospodstvo Kočevje. Od Sotosoviča je meja potekala na hrib Krajnlak (Khreinlagkh) in Kauta (Khautha) ter se potem usmerila na hrib Bloček (Blotschitsch) nad Topolom, kjer je mejilo z gospodstvom Ribnica. Od Bločka je mejna črta zavila na cesto, ki je držala od Topola proti Pogači (Pogatschen) in čez hrib Šnukolca (Schnukholiza) proti Hudemu vrhu (Posenberg). Na tem odseku je mejilo z gospodstvom Ortnek. Po potoku za župnijsko cerkvijo sv. Mihaela na Blokah se je mejna črta usmerila na cesto proti Strmcu in se pri gozdu nad cerkvijo sv. Nikolaja spojila pri veliki kamniti steni z začetno mejno točko. Na tem delu je loško deželsko sodno gospodstvo mejilo s Turjaškim gospodstvom.

³⁵ ARS, Gr.a. XVII Snežnik, reformirani urbar gospodstva Lož 1669:

Na tem odseku je nova meja potekala z vrha Pečnika nad pristavo na Blokah, na Pogačo in dalje na Križno goro, od tu pa na hrib in vas Klance ter čez podolje po poti na vrh Lašnika.

³⁶ ARS, Gr.a. XVII Snežnik, loški urbar 1674.

³⁷ L. Hauptman, *Die Entstehung und Entwicklung Krains*, str. 468.

³⁸ M. Kos, *Urbarji slovenskega primorja*, str. 42-43; L. Hauptman, O. C., str. 352-353 z opombami; K. Kovač, *Ein Zehnenverzeichnis aus der Diözese Aquileia vom Jahre 1296*, MIOG 30, 1909, str. 636; Wipach, *Zirchnitz*, Laas in Carsto.

³⁹ M. Wakounig, *Die Besitzungen der Grafen von Ortenburg in Krain (1202-1377)*, Diplomarbeit aus Geschichte an der philosophischen Fakultät der Universität Wien, Wien 1982, str. 81.

združitvi slovenskega ozemlja pod Habsburžani in po uveljavitvi glavne prometne poti od Ljubljane čez Vrhniko in Logatec je Lož izgubil nekdanji pomen. V zavesti Slovencev je postal odmaknjen in nepoznan. Kljub povzdigu trga v mesto in še vedno živahni trgovini ni čutiti posebnega preobrata ali nekdanje veljave. Vzroki podelitve mestnih pravic so bili predvsem strateško obrambni. S podelitvijo mestnih pravic je deželni knez poskušal poživiti predvsem obnovo od Turkov popolnoma opustošenega naselja.⁴⁰ Mesto ni doživelo posebnega gospodarskega razcveta. Še naprej je bilo neznatno in je kljub privilegijem ohranjalo trški značaj.⁴¹

II. Boj za politično nadvlado

Vpliv fevdalnega zahoda v novo pridobljenih deželah se širi z razvojem zemljiških teritorijev. Težišče tega razvoja se kaže v ustanavljanju novih gospodstev. Začetki loškega teritorija niso listinsko izpričani, kot je to znano v več primerih na Slovenskem. Hipotetično si lahko pomagamo le z listino iz loškega ožjega sosedstva v Cerknici. Od tam je znana cesarska darovnica 50-ih kraljevskih kmetij v Cerknici in okolici, to je v kranjski mejni grofiji, v grofiji mejnega grofa Eberharda, oglejski cerkvi iz leta 1040 (*L regales mansos, id est villas Circhenza cum ceteris villis inibi adjacentibus ... in marchia Creina in comitatu Eberardi marchionis sitos*).¹

Obseg podelitve, izražen v kraljevskih kmetijah kot podlage v izmeri, povzroča nemalo težav pri točnejši določitvi velikosti ter postavitvi meja tega teritorija. Pojem kraljevske kmetije je mnogovrsten, zato so mnenja o velikosti cerkniške darovnice različna.² Nenazadnje se območje podelitve ocenjuje kot teritorij z več desetimi vasm, oziroma vsa vzhodna Notranjska v širokem pasu od Logatca do Loža.³

Domnevi o pripadnosti loškega teritorija sklopu te podelitve ni mogoče z gotovostjo pritrditi. Vsekakor pa je potrebno naglasiti, da je ravno področje Cerknice in Loža nekoliko kasneje v začetku 13. stoletja glavni kompleks in središče oglejske posesti na Kranjskem.⁴ Pri podelitvi kranjske mejne grofije oglejski cerkvi v dveh cesarskih darovnicah; najprej leta 1077 in nato vnovič potrjeno 1093,⁵ tudi ne moremo zanemarjati pomena cerkniške darovnice. V kolikor je bil investiturni boj, v katerem si je cesar v sporu s papežem poskušal zagotoviti zvesto oporo na zelo občutljivem območju, poglavitni vzrok, da so oglejski patriarhi izključno nemškega rodu postali kranjski mejni grofje, se zdi, da je cerkniška darovnica materialna osnova, na kateri so patriarhi mogli pridobiti mejno krajinsko oblast. Na poznejši položaj oglejskih patriarhov v kranjski mejni grofiji pa je določalo predvsem njihovo vsakokratno razmerje do rimsko - nemških cesarjev, ki so oglejski cerkvi in njenim patriarhom potrjevali ali pa odvzemali privilegije.

Pri oblikovanju teritorialnih enot v hipotetičnem obsegu cerkniške darovnice, stopa zemlja okrog Loža v neposreden stik s teritorialno oz. krajinsko oblastjo oglejske patriarhatske cerkve. Neglede na prevladujočo oceno o skorajšnji vključenosti loške zemlje v cerkniški darovnici iz leta 1040 pripadnost tega ozemlja h kranjski mejni grofiji v tistem času izpričujejo predvsem naravni okviri in vse kasnejše oz. prve listine, ki imenujejo Lož in njegovo zemljo. S sodobnimi viri si v tem oziru ne moremo pomagati. Čeprav vprašanje o obsegu in mejah cerkniškega teritorija kljub vsemu ostaja odprto,⁶ nobena kasnejša listina o tem izrecno ne spregovori, se Lož nahaja na izrazitem interesnem območju oglejskih patriarhov. Oglejska patriarhatska cerkev, nosilka višje cerkvene in krajinske oblasti, predstavlja enega najpomembnejših dejavnikov, ki je v večji meri vplival na izoblikovanje in podobo loške zemlje v času, ko še ni dotičnih virov, ki

⁴⁰ Ustanovna listina mesta Lož, 1477 marec 8, NL I, str. 54-64.

⁴¹ Valvasor, *Die Ehre III* / XI, str. 324.

¹ F. Schumi, *UbKr I*. Laibach 1882/3, št. 27. str. 34.

² S. Vilfan, *Zemljiška gospodstva*, v: *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev, Zgodovina agrarnih panog II*. Ljubljana 1980, str. 109-111.

³ Idem, *Zemljiška gospodstva*, str. 116.

⁴ M. Kos, *Gradivo V*, str. XLVII.

⁵ F. Schumi, *UbKr I*, št. 52. str. 62-63 in št. 59, str. 67-68; F. Kos, *Gradivo III*. Ljubljana 1911, št. 331. str. 195.

⁶ Vilfan, *Zemljiška gospodstva*, str. 110, 116.

bi jo izrecno omenjali.⁷ Veliko posesti na Kranjskem je oglejska cerkev vsled takšne oblasti podelila nekaterim samostanom in posvetnim velikašem.⁸ Izmed najodličnejših fevdalnih rodbin, ki so se uveljavile na slovenskih tleh v času, ko moremo v najstarejših listinskih virih prvič slediti dogodkom na območju Loža in prej, se pojavljajo vovbrški grofje, imenovani tudi kot grofje iz Loža, v ožjih odnosih z oglejskimi patriarhi.⁹

VOVBRŽANI

O izvoru vovbrških grofov so si zgodovinarji različnih pogledov. Glavna rodbinska posest, kakor tudi grad, ki je dal rodu ime, je ležala na Koroškem, vendar so člani te rodbine tudi na Štajerskem zavzemali pomembno mesto.¹⁰ Začetki tega rodu se vežejo na breško - selške (Friesach-Zeltschach) grofe iz družine sv. Heme Krške¹¹ kakor tudi na grofe iz Pustertala na Koroškem.¹² Predvsem sorodstvene vezi Vovbržanov z grofi iz Pustertala in koroškimi Aribonci so preusmerile pozornost na vovbrško sorodnost s saškimi visokim plemstvom.¹³

Po sebi samoumevno dejstvo bi bilo, da bi naslov grofov pri Vovbržanih konkretno pomenil, da posedujejo tudi pravo grofijo. V času od leta 1103 do 1322, ko se omenjeni grofje imenujejo po Vovbrah, ni v virih nobenih poročil o obstoju takšne grofije. V nasprotju s pričakovano grofijo nam viri izpričujejo le gospodstvo Vovbre. Omenjena grofija (comitium Iunotal iz okrog leta 1000) Podjuna, ki bi sicer lahko veljala za predhodnico vovbrške grofije, je razpadla že pred prvim gotovim nastopom Vovbržanov.¹⁴

Grofije v pravem izvornem pomenu Vovbržani niso imeli. Kdaj so si pridobili grofovski naslov, pa tudi ni natančno znano. V 13. stoletju postane grofovski naslov pogosto le še dedni naslov v rodbini. Grof Viljem je grofovski naslov prevzel po svojem očetu Geru. V središču ozemlja, kjer mu je pripadalo višje sodstvo, je postavil rodbinski grad Vovbre, po katerem so se on in njegovi potomci zapisali zgodovini. Tudi njegovi nasledniki so prevzeli grofovski naslov v rodbini, vendar so k temu naslovu pridali tudi imena drugih rodbinskih posestev. Tako kot Malta, Lessach in Strmec je tudi Lož postal naslovna grofija Vovbržanov. Razen stranske veje strmških grofov je ostala rodbina v moškem deblu enotna, njihova posest pa nedeljena.¹⁵

Večina podatkov in težišče iz njih izhajajočih argumentov namiguje na podrejenost grofovskega položaja Vovbržanov koroški vojvodski oblasti. Najmanj polovico vovbrške posesti so tvorili fevdi, ki so bili v večji meri cerkvenega, delno pa tudi vojvodskega izvora. Čeprav se Vovbržani ne omenjajo ne v kraljevskih listinah visokega srednjega veka, ne na sprejemnih na cesarskem dvoru, ne v vojaškem spremstvu, niti ne pri kakšni državni podelitvi, to še ne more zmanjšati pomembne vloge, ki so jo predstavljali kot prvaki nastajajočega deželno stanovskega plemstva na Koroškem in predvsem na Štajerskem.¹⁶

Oglejski patriarhi pojmujejo v izstavljenih listinah predstavnike vovbrške grofovske rodbine na področju Loža za svoje podanike. V prvi tozadevni listini iz leta 1221 oglejski patriarh Bertold naznanja spor, ki je nastal med njim in njegovim fevdnikom grofom Viljemom iz Loža (*dilectum fidelem nostrum comitem Willeimium de Lous*), zaradi patronatske pravice v

⁷ S. Rutar. Završniška gosposčina na Krasu. Izvestja muzejskega društva za Kranjsko (IMK) V. 1895. str. 217: omenja, da je oglejski patriarh Popon leta 1028 premagal Ogrje, ki so takrat pridrli na Kranjsko. V zahvalo naj bi mu nemški cesar Konrad III. podaril ves Kras (*totam Carsiam*), kamor Rutar prišteva tudi Lož. V Postojni in Cerknici - Ložu naj bi kmalu zatem nastale posebne gosposčine.

⁸ F. Kos. Gradivo IV. str. XI: patriarh Peregrin I je podelil leta 1136 več posestev oglejske cerkve na Dolenjskem plemenitim bratom Henriku, Dietriku in Majnhalmu. leta 1145 pa stišskemu samostanu v Litiji, pri Št. Vidu in Cerknici.

⁹ M. Kos. Gradivo V. št. 346. Oglej 1221..nov. 15 in št. 283. 1238 oktober: F. Schumi. UbKr II. št. 41. Aquileia 1221. dec. I. lista objavljena tudi: P. Kandler. Codice diplomatico Istriano (CDI). in kratek regest: A. Jaksch. Monumenta historica ducatus Carinthiae IV. Klagenfurt 1906. št. 1833.

¹⁰ H. Dopsch. Die Grafen von Heuenburg. Carinthia 160. 1970. str. 311.

¹¹ K. Tangl. Die Grafen von Heuenburg. AÖG 19. 1858. str. 49-115.

¹² A. Jaksch. Erläuterungen zum historischem Atlas der Österreichischen Alpenländer I/4. Kärnten. Wien 1914. str. 136: Idem. MHDC IV. Stamtafel VIII.

¹³ Dopsch. Die Grafen von Heuenburg. str. 313-320.

¹⁴ Idem. o.c. str. 336-340.

¹⁵ Ibidem. str. 340.

¹⁶ Ibidem. str. 341-342.

cerkvi v Ložu.¹⁷ Imenovani grof je zatrjeval, da mu pripada patronatska pravica v loški cerkvi, vendar mu je oglejska cerkev ni priznavala. Ker pa je z verodostojnimi in mnogimi pričami dokazal, da sta že njegov ded in oče imela tovrstno pravico v imenovani cerkvi ter jo tudi uporabljala, je zahteval isto pravico tudi zase. Ko je poleg tega s prisego potrdil, da je bila oglejski cerkvi v zamenjavo za imenovano patronatsko pravico izročena neka vas, katero je imel tedaj koroški vojvoda od oglejske cerkve, je patriarh izjavil, da noče nikomur kratiti njegovih pravic, ter želi, da grof odslej uživa vse svoje pravice pri imenovani cerkvi.

K. Tangl je že konec 19. stoletja ugotavljal, da grofov iz rodu imenovanega grofa Viljema iz Loža ne poznamo, niti ne srečamo grofov podobnega imena v tistem času ne na Kranjskem ali Koroškem niti ne v Furlaniji. Grofa iz Loža je možno istovetiti le s tistim grofom, ki naj bi se tako imenoval zaradi posedovanja gradu in gospostva Lož, ki naj bi bilo oglejski fevd. Ta grof je moral izhajati iz rodbine, preko katere je loška posest kasneje prešla pod neposredno oglejsko oblast.¹⁸

Pred neposrednim prehodom loškega gradu in pokrajine (castri et provincie de Los) pod oblast oglejskih patriarhov leta 1244 je bil ta grof grof Ulrik s Strmca (Sternberg, sv od Beljaka), iz rodu vovbrške stranske veje Strmških.¹⁹ Pravice do Loža si je pridobil skupaj z bratom, grofom Viljemom iz Malte na Koroškem, iz dediščine po očetovi smrti.²⁰ Njun oče Gero II., grof vovbrški, se omenja v listinah kot priča skupaj z očetom Ulrikom in bratom Viljemom. Potem, ko je leta 1195 končal spor s samostanom sv. Jurija na Jezeru na Koroškem, se v dolgem presledku kot vovbrška priča vnovič omenja šele leta 1212.²¹ Kasneje o njem, razen postumnega poročila o treh darovanih kmetijah šentpavelskemu samostanu iz leta 1238, ni nič znanega.²² Očetovo očitno odsotnost je nadomeščal njegov sin Viljem, ki se je v ospredje vovbrške grofovске rodbine uveljavil v senci svojega strica istega imena (Wilhelmus comes de Hunburch et nepos eius comes Wilhelmus).²³

Za razliko iz leta 1220 imenovanega nečaka, grofa Viljema, se po tem datumu vovbrški grof Viljem starejši nekajkrat tudi uradno naslavlja: "comes Wilhelmus senior de Hunburch".²⁴ Kljub temu se v nekaterih primerih v tem času pri splošni oznaki vovbrškega grofa Viljema, posebno kadar se naslavlja po kaki drugi rodbinski posesti (Lož, Malta), postavlja vprašanje, za katera grofa gre v dotičnem primeru.

Rodbinska posest se je v rokah rodbinskih članov menjavala; podobno temu sledi tudi njihovo naslavljanje. Odnosi med isto imenskima grofoma - starejšim (comes Wilhelmus senior de Mallentin) in mlajšim (comes Wilhelmus iunior de Huenburch) so se celo toliko zaostrovali, da sta leta 1226 poravnala nek spor le vsled prošnje njunih sorodnikov, prijateljev in ministerialov.²⁵

Radodarnost, blesk in številnost spremstva mlajšega vovbrškega grofa Viljema je na breškem knežjem zboru, v času viteškega turnirja leta 1224, navdušilo celo znanega trubadurja Ulrika Lichtensteinskega, ki ga je poimenoval: "der milde von Hunenburg". Toda velika popularnost in razkošje se je kmalu prevesilo v denarne težave in spore, ki so vodili v zastavljanje fevdov ortenburškemu grofu Hermanu (den Niemand um Milde rühmte).²⁶

Na Kranjskem se je Viljem, starejši vovbrški grof, dalj časa prepiral s stiško cerkvijo, zaradi posestva Slivice (Zillovecz).²⁷ Spor se je končal leta 1230, ko je Viljem imenovani cerkvi oz.

¹⁷ F. Schumi. UbKr II. (1221) št. 41 : M. Kos. Gradivo V, št. 346.

¹⁸ K. Tangl. Die Grafen von Ortenburg in Kärnten (I von 1058 bis 1256). AÖG 30, 1863, str. 299.300.

¹⁹ A. Jaksch. MHDC IV, št. 2285: M. Kos. Gradivo V, št. 836.837: F. Schumi. UbKr II, št. 128.

²⁰ F. Schumi. UbKr II. (1237) št. 96: M. Kos. Gradivo V, št. 682.

²¹ F. Kos. Gradivo IV, (1191) št. 786: (1192) št. 810: (1195) št. 873: M. Kos. Gradivo V, (1212) št. 199.

²² M. Kos. Gradivo V, (1238) št. 703: K. Tangl. Die Grafen von Heuenburg, AÖG 19, 1858 str. 99: doumeva njegovo smrt kmalu po letu 1212. v času 17 letne listinske neizpričanosti naj bi bil na križarskem pohodu in za posledicami nato hitro umrl.

²³ M. Kos. Gradivo V, (1208) št. 131. (1220) št. 307.

²⁴ M. Kos. Gradivo V, (1221) št. 344. (1223) št. 372. (1230) št. 530.

²⁵ M. Kos. Gradivo V, (1226) št. 444.

²⁶ K. Tangl. Die Grafen von Heuenburg, AÖG 19, 1858, str. 102-105.

²⁷ F. Schumi. UbKr II. (1230) št. 70: Gradivo V, št. 530:

V današnjem izrazoslovju naj bi navedena nova mejna črta pomenila križišče cest na Mali Slevici proti severu

samostanu odstopil del tega svojega posestva. Nova razmejitev je tako potekala od razpotja, kjer so stale vislice v treh smereh: "do Velikih Lašč, proti zahodu do reke Rašce in proti gozdu, kjer je izviral nek studenec".

Poleg te razmejitve je grof Viljem starejši potrdil svoboščine stiškim ljudem pri prehodu čez Bloke. Grofovi uradniki na samostanskem posestvu vovbrškega odvetništva na Blokah naj ne bi delali več nobenih težav zaradi priprege in drugih davkov. Pri tej pogodbi je poleg številnih koroških prič s Strmca, Kameringa in Malte izpričanih tudi več grofovih ministerialov iz Loža (ministeriales comitis de Los), t.j. ministerialov vovbrškega grofa Viljema na njegovem posestvu v Ložu, ki naj bi se v zavesti pomiritve s stiškimi samostanom umiril in kmalu nato umrl.²⁸

Pripoznati moremo, da je omenjeni grof iz Loža dejansko vovbrški grof Viljem starejši, ki je leta 1221 izpričan grof Viljem iz Loža. Vovbrško oblast v Ložu nasledita brata Viljem, grof v Malti, in grof Ulrik s Strmca. Leta 1237 potrđita svojim ministerialom in plemenitnikom v Ložu vse pravice, katere jim je podelil že njun pokojni oče.²⁹ Vovbrška dediščina je očitno prešla od Gera II. na njegova sinova takoj po njegovi smrti (cum igitur post obitum progenitoris nostri pie memorie hereditas ipsius ad nos devoluta fuisset), dejansko pa je bil prvi naslednik njegov brat Viljem starejši, glava rodbine, preko katerega je loška dediščina šele kasneje prešla na zakonita dediča. Iz naslovov in pečatov, ki so jih Vovbržani uporabljali, se vse do tega časa izkazuje njihova skupna loška posest.³⁰

Razsežnost te loške posesti se postavlja v okvir širše teritorialne oblasti Vovbržanov, ki zavzema posest Slivice na severu ter se širi preko bloške planote do Loža na jugu, kjer se zaokroža v obširnejšem loškem gospodstvu. V obsegu tega teritorija so imeli Vovbržani pravico do višjega sodstva. Svojim ministerialom so podelili pravico do patrimonialnega sodstva nad njihovimi ljudmi, sami pa si privzamejo naslov deželnega gospoda (dominus terre), ki je imel oblast pri razsojanju v sodnih primerih, ko je šlo za roparje in tatove zrele za vislice. Takšen položaj vovbrških grofov na Kranjskem bi že v naslovu zanikal mnenje o izključno enem vsakokratnem gospodu Kranjske.³¹ Naziv deželnega gospoda pri Vovbržanih v Ložu odseva zgolj prenos oblasti pokrajinskega organa na teritorialnega gospoda. Vovbržani naj bi si tak položaj pridobili v obliki sodnega fevda (gerichtslehen), katerega naj bi jim podelili oglejski patriarhi še kot kranjski mejni grofje.³²

Dolgoletno prisotnost vovbrških grofov na tem ozemlju utemeljuje izpričana prisvojitve pravice do patronata v loški cerkvi za dve generaciji pred grofom Viljemom starejšim. Njegov oče Ulrik³³ se prvič omenja v listini iz leta 1141.³⁴ Ker je dotična pravica v loški cerkvi pripadala že njegovemu predhodniku, se prav ta čas postavlja v ospredje zanimanja, posebej še zato, ker je o njem zelo malo znanega. Poročilo o njem posredujejo le zapisi iz nekrologija šentpavelskega samostana (necrologium monasterii St. Pavli).³⁵ Vovbrški grof Ulrik je bil v tem samostanu pokopan z očetom Otwinom kot samostanski dobrotnik (Udalricus comes de Hinburg cum patre Ottwino sepultus in summo templo, benefactor). Toda treba je dodati, da se nekaterim ta vir ne zdi nič kaj zanesljiv.³⁶ Drugi viri nam o njem nič ne poročajo, tako da se o tem Otwinu ne da nič gotovega reči. Če si domnevno privzamemo edino omenjenega Ulrikovega predhodnika za resničnega ali pa tudi ne, moremo zaradi prve izpričanosti Ulrika iz leta 1141 povzeti daljšo odsotnost, bolezen ali zgodnjo smrt njegovega predhodnika. To pa hkrati pomeni, da so v tem času Vovbržani omenjeno pravico v Ložu gotovo že imeli.

tako, da bi pripadli Male in Velike Lašče stiškemu samostanu, do reke Rašice pri Karlovinci in proti vzhodu onkraj vasi Škrilovice do Velikih Poljan pri Ortneku, po: J. Šumrada, Nekaj iz srednjeveške zgodovine Loža in okolice, NL I. str. 36.

²⁸ K. Tangl, Die Grafen von Heuenburg, AÖG 19, 1858, str. 96.

²⁹ glej op. 20. (UbKr II, št. 96; Gradivo V, št. 682).

³⁰ L. Hauptman, Die Entstehung und Entwicklung Krains, str. 414 op. 2.

³¹ Ibidem, str. 413, 414, z opombami; prim. V. Levec, Die krainischen Landhandfesten, MIOG 19, 1898, str. 250.

³² L. Hauptman, o.c. str. 470.

³³ F. Kos, Gradivo IV, (1188) št. 747, 748: "comes Ulricus de Heunburg et filius eius comes Willehelmus". (1191) št. 786: "comes Ulricus (de Heunburg) et filii eius c. Gero, c. Willehalmus".

³⁴ F. Kos, Gradivo IV, št. 167.

³⁵ K. Tangl, Die Grafen von Heuenburg, AÖG 19, 1858, str. 66-67.

³⁶ F. Kos, Gradivo IV, št. 562, op. 2, str. 286.

V rod vovbrških grofov se uvrščajo tudi imenovani nosilci posesti iz Pozzuola, severno od Vidma v Furlaniji.³⁷ Tako Viljem iz Pozzuola kot Viljem I. vovbrški sta imela sina Pilgrima. Ta je bil patriarhov točaj (pincerna), imenovan gospod iz Pozzuola, ki je imel od patriarha dvorni službi zavezano, a nam nepoznano posest. Na Koroškem je posedoval gospostvo Hohenwart (med Osojskim in Vrbskim jezerom), po katerem je v listinah admontskega samostana imenovan "Pilgrimus de Hohenwarte". Njegov sin Günther je bil zadnji mejni grof v Savinjski marki (marchio de Soune).³⁸ Kot brat vovbrškega grofa Popona pa je Pilgrim brez grofovskega naslova omenjena priča v Ogleju izdani listini.³⁹

V zvezi z vovbrškim nazivom v Ložu, "domini terre" iz leta 1237, se postavlja tudi domneva, da je prav vovbrški grof Popon tisti "comes de Creine", ki je leta 1141 v Brežah na Koroškem imenovana priča.⁴⁰ V prvi vrsti tukaj postavljamo vseskozi prisotno vprašanje, ki nas najbolj zanima; odnos vovbrških grofov do oglejskih patriarhov. S tem bi se bolj približali času in načinu prihoda Vovbržanov na loško območje. Žal pa pri tem kaj več kot že imenovano točajsko mesto Pilgrima v oglejski službi in osebno navzočnost nekaterih pripadnikov vovbrške rodbine v Ogleju sredi 12. stoletja, ni mogoče izslediti. Štirideseta leta 12. stoletja bi se glede pogostejših listinskih omemb Vovbržanov na različnih mestih in pridobitve patronatske pravice v loški cerkvi še najbolj prilegala prihodu tega rodu na loška tla.

V začetku 13. stoletja nastali spor med Vovbržani in oglejskim patriarhom Bertoldom zaradi patronatske pravice v loški cerkvi postavlja njuno razmerje v nekoliko jasnejši podobi. Predvsem zaznamujemo naraščajočo moč Ogleja, ki stremi za starimi pravicami na tem ozemlju. Bistvo napetosti se kaže v tem, da Vovbržani uporabljajo patronatsko pravico v imenovanju cerkvi, medtem, ko jim oglejska cerkev tega ne priznava. Oglejsko odklanjanje bi pomenilo, da loška cerkev ne more biti grofovska ustanova. To so potrdili tudi Vovbržani s tem, ko so dokazali, da so za patronatsko pravico, ki je prej očitno morala pripadati oglejski cerkvi, odstopili neko vas. Patriarh Bertold, ki je velikopotezno obnavljal moč in posest posvetne države oglejskih patriarhov, je našel osnovo, na kateri je slonela njegova zahteva. Toda izkazalo se je, da je bila zahteva neupravičena, kar je nazadnje priznal tudi sam patriarh, ko je izjavil, da noče grofu kratiti njegovih pravic. Patriarhov nastop je mogoče razumeti kot prvi poskus, da si preko posameznih pravic postopoma pridobi večje možnosti utrjevanja oglejske prisotnosti na področju, kjer je bila pred tem enkrat že močno zasidrana. Loški teritorij se mu zato v tej nameri zdi strateško zelo pomemben.⁴¹

Ulrik grof Strmški, ki je nasledil prej skupno loško posest Vovbržanov, je nastopil proti oglejskim nameram (Ulricus Sternimbergi comes erga ecclesias sanctam principem agens).⁴² Kakor Viljem je tudi on izpričan vovbrško-strmški grof, ki si je naslov privzel tudi po svoji posesti v Ložu (comes Ulricus de Lose).⁴³ Z oglejskim patriarhom Bertoldom je sklenil več pogodb z izdanimi listinami, ki nam žal niso poznane. Rezultat njunih pogajanj je ostal Ulrikov dolg 600 mark.⁴⁴

Ob tem se Vovbržani zapletejo tudi v dolgotrajen spor s svojimi sorodniki in tekmeci, grofi iz Ortenburga. Ortenburški grof Herman je zahteval dedno pravico do vovbrških posestev grofa Viljema za svoje dediče. Da bi izravnal nastali spor in zadostil ortenburškim zahtevam, je vovbrški grof Viljem leta 1239 izgovoril grofu Hermanu in njegovim dedičem grad in posestvo

³⁷ H. Dopsch, Die Grafen von Heuenburg, Carinthia 160. 170. str. 313, 319; K. Tangl, Die Grafen von Heuenburg, AÖG 19, 1858, str. 69.

³⁸ F. Kos, Gradivo IV, št. 199, 198, 441.

³⁹ F. Kos, Gradivo IV, št. 76.

⁴⁰ H. Dopsch, Die Grafen von Heuenburg, Carinthia 160. 170. str. 320; glej tudi: L. Hauptman, Grofovi Višnjegorski, v: Rad jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. Knjiga 250. Zagreb 1935, str. 221-222.

⁴¹ Primerjaj: M. Wakounig, Die Besitzungen der Grafen von Ortenburg in Krain, str. 71, 81.

⁴² M. Kos, Gradivo V, št. 283.

⁴³ M. Kos, Gradivo V, št. 803, F. Schumi, UbKr II, št. 92; J. Valvasor, Die Ehre XI, str. 325; ga uvršča med "Herren von Laas". t.j. med grofove ministeriale v Ložu. Po njem prevzeli: P. Ribnikar, Posestne in gospodarske razmere loško - snežniškega gospostva od XVI-XVIII stoletja. Kronika III, 1955, str. 35; M. Smole, Graščine na nekdanjem Kranjskem, Ljubljana, 1982, str. 269.

⁴⁴ A. Jaksch, MHDC IV, (1244) št. 2285; glej op. 19; F. Schumi, UbKr II, št. 128: ...instrumentis et privilegiis universis, que invenirentur inter nos et eundem comitem Ulricum de quodam debito sexcentarum marcarum, quas confessi sumus eidem ...

Lessach na Salzburškem s pritliklinami v slučaju smrti svojega brata Alberta, kanonika pasavske cerkve, ter sklenil dedno pogodbo.⁴⁵ Nekaj mesecev kasneje je prišlo do novih pogajanj. Tokrat je imenovani grof Viljem iz Loža predal za prejetih 300 mark grad Kamering na Koroškem s pritliklinami v fevd ortenburškim ministerialom. Ti so bili poroki s svojimi posestvi za 2000 mark, katere naj bi ortenburškima grofoma Otonu in Hermanu izplačal grof Viljem iz nezastavljenih dohodkov v Kameringu, v obrokih vsako leto o sv. Mihaelu, tako dolgo, dokler se celotna vsota ne bi odplačala.⁴⁶ Že naslednje leto 1240 je imenovani grof Viljem iz Loža vse svoje pravice do gradu in posestva Kamering prodal oglejskemu patriarhu.⁴⁷ Toda te pravice od tokrat imenovanega grofa Viljema s Strmca niso prešle v patriarhove roke, temveč se jih je polastil Viljemov brat grof Ulrik s Strmca. To je povzročilo nasprotovanje pri Ortenburžanih, ki stopijo s strmškim grofom v odkrit spopad.⁴⁸ Grof Herman iz Ortenburga je medtem ujel strmškega grofa Ulrika, ga zadržal v ujetništvu ter zanj zahteval odkupnino. Novo nastali položaj je postal ugoden za oglejskega patriarha, ki je v spor posegel tako, da je za osvobojenje svojega fevdnika, plemenitega grofa Ulrika s Strmca (nobilis viri comitis Ulrici de Sterenberch dilecti fidelis nostri), prevzel poroštvo za 1000 mark breških novcev. Ker grof Ulrik v času od 9.5.1244 do sv. Mihaela istega leta ni mogel dobiti drugih porokov, ki bi jamčili za omenjenih tisoč mark, je obveljala patriarhova obveza, da bo on plačal omenjeno vsoto. Zato pa je patriarh zahteval in dobil grad Lož s pripadajočimi svobodnimi in nesvobodnimi ministeriali (castrum Los cum ministerialibus servis et liberis) ter vsemi pravicami, ne da bi temu ugovarjali grof Ulrik ali njegovi dediči.⁴⁹

Ko je grof Ulrik zaradi patriarhovega poroštva še leta 1244 prišel iz ortenburškega ujetništva, je oglejski cerkvi najprej odstopil svojo pravico do gradu in posestva v Kameringu. Patriarh je nato imenovani grad in posestvo podelil v fevd grofu Hermanu iz Ortenburga. Ker je patriarh prevzel poroštvo tudi nad mirovnimi pogoji, mu je grof Ulrik predal grad Lož. Poleg tega je grof s Strmca obljubil Ortenburžanu tisoč mark, če bi prelomil odpoved maščevanja.⁵⁰ Tako grad kot pripadajoča loška zemlja z ministeriali in drugimi pravicami ter pritliklinami je tako že leta 1244 trdno prešla v oglejske roke. Grof Ulrik, ki se je odpovedal vsem svojim pravicam v Ložu, se je tudi zavezal, da povrne patriarhu dolg 600 mark v roku naslednjih dveh let.⁵¹ Patriarh je moral pri dokončni prisvojitvi loške posesti (castrum et provincia) plačati omenjenih tisoč mark ortenburškemu grofu Hermanu. Ker naj bi strmški grof Ulrik tudi ne izpolnil svoje obljube zaradi večnega miru (que vulgo appellatur uruehy), mu je patriarh zastavil dohodke od svojih posestev v Tiffenu in Trebnjem na Koroškem, od tega naj bi dobil 50 mark dohodkov v zakonit fevd, če se mu v treh letih ne bi vsega odplačalo.⁵² Patriarh Bertold tudi do grofa Ulrika s Strmca še dolgo ni imel povsem poravnanih računov. V letih 1250 in 1251 mu je s privoljenjem oglejskega kapitlja zastavil dohodke od svojih posestev v Trebnjem na Koroškem.⁵³ Poleg dolga od celotnega zneska kupne pogodbe za posest v Ložu je bil patriarh

⁴⁵ M. Kos, Gradivo V, (1239) št. 705; A. Jaksch, MHDC IV, št. 2171.

⁴⁶ A. Jaksch, MHDC IV, št. 2175; M. Kos, Gradivo V, št. 711.

⁴⁷ J. Zahn, Austro - Friulana, Sammlung von actenstucken zur Geschichte des conflictes Herzog Rudolfs IV von österreich mit dem Patriarchen von Aquileia 1358-1365, Fontes rerum austriacarum (FRA) II/40, Österreichische geschichtsquellen, Wien 1877, str. 335.

⁴⁸ Wakounig, Die Besitzungen, str. 56, 57: opirajoč se na listinski fragment iz leta 1238 (Gradivo V, št. 283) razlaga, da je grof Ulrik Strmški iz "freien Stucken" vrnil grad in gospostvo v Ložu patriarhu, ki je nato omenjeno gospostvo podelil grofu Hermanu iz Ortenburga v fevd s tem, da ta podpira oglejsko cerkev proti njenim upornikom in zunanjim sovražnikom. Med temi naj bi bil tudi strmški grof. Ta patriarhova fevdna podelitev bi vendarle odgovarjala kasnejšemu času.

⁴⁹ M. Kos, Gradivo V, št. 836; F. Schumi, UbKr II, št. 128; A. Jaksch, MHDC IV, št. 2285.

⁵⁰ M. Kos, Gradivo V, št. 837.

⁵¹ J. Zahn, FRA II/40, str. 321.

Imprimis in millesimo CC XLIII constat manifeste olim illustrem dominum Vrlicum comitem de Stermberch concessisse, dedisse et cessisse libere et inperpetuum olim reuerendissimo patri domino Bertoldo patriarche recipienti pro se et suis successoribus castrum et prouinciam de Los cum omnibus ministerialibus et aliis quibuscunque iuribus et pertinenciis suis, et ultra hec dare stetit et se obligauit idem comes ipsi domino patriarche usque ad duos annos subsecuturos in sexcentis marcis denariorum Aquilegensium monete.

glej tudi: J. Zahn, FRA II/40 str. 334; prim.: J. Šumrada, NL I, str. 37.

⁵² A. Jaksch, MHDC IV, (1245) št. 2320; M. Kos, Gradivo V, (1245) št. 871.

⁵³ A. Jaksch, MHDC IV, (1251) št. 2457, (1250) št. 2445.

dolžan strmsškemu grofu Ulriku tudi za nepravne vojne stroške, kajti strmsški grof je takrat pomagal patriarhu Bertoldu v vojni proti goriškemu grofu Majnhardtu. Oglejski dolgovi strmsškemu grofu so nato še več let po smrti patriarha Bertolda ostali nepravni. Prizadevanja patriarha Bertolda, da bi utrdil posest v prehodnem kraškem pasu okrog Loža, so kljub denarnim težavam oglejskega patriarhata, zato pa večji diplomatski spretnosti, dosegla velik uspeh. Patriarh je izkoristil nasprotovanje med grofovskima rodbinama Vovbržanov-Strmec in Ortenburžani ter finančno nezmožnost prvih, da bi ubranili svojo posest v Ložu.⁵⁴

PATRIARHI

Ob neposrednem nastopu oglejske oblasti v Ložu leta 1244 je patriarh Bertold podelil kraju njegove pravice in privilegije.⁵⁵ Prej glavno vovbrško posest na Kranjskem je patriarh preoblikoval v oglejsko urbarialno posest v lastni upravi (gastaldijo). Najmanj od srede 12. stoletja postane gastaldija osnovna upravna enota, na katero je bila razdeljena zemljiška posest oglejske patriarhatske cerkve. Glavni patriarhov funkcionar v takšni enoti postane gastald. Njegove funkcije so gospodarsko upravne, nadzorne in sodne, še posebej je bil odgovoren za pobiranje dajatev in davščin. Gastald svojih funkcij nikdar ni dobil v fevd, niti ni bila njegova funkcija v rodbini dedna.⁵⁶

Prvi znani gastald iz Loža, Carolus castaldio in Los, je omenjen leta 1269 v Čedadu, kjer nastopa v vlogi priče in poroka v zadevah ljudi iz loške okolice.⁵⁷ Vitalis, gastald v Vipavi in Ložu, je znan po tem, da je leta 1282 omenjen med tistimi patriarhovimi podložniki, ki so samostanu v Bistri povrnili nastalo škodo zaradi nasilnega odvzema samostanske živine.⁵⁸ Naslednji znani gastald v Ložu je omenjen Auliver de la Turre. Prebivalci (habitatores) iz Loža so leta 1293 obljubili tako gastaldu, kakor tudi patriarhu in drugim oglejskim uradnikom, ki se bodo mudili v Ložu, Postojni, Cerknici, Vipavi ali na Krasu, vso svojo pomoč.⁵⁹ Razen imenovanih gastaldov je iz leta 1296 poznana tudi gastaldova dolžnost; izmenoma dvakrat na leto je moral plačati stroške in nuditi konja prenašalcu patriarhovih pisem.⁶⁰ V naslednjih letih v Ložu ni več nikakršnih sporočil o gastaldih. Novi zastopniki patriarhove oblasti v Ložu se pojavijo pod naslovom glavarjev oziroma kapitanov (capitaneus).

Iz obsega oglejske gastaldije v Ložu je leta 1260 patriarh Gregor de Montelongo, od leta 1251 naslednik patriarha Bertolda na oglejski patriarhatski stolici, podelil svojemu zvestemu ministerialu Herbordu s Turjaka (getrewen Herwartem von Aversperg dienstmanne) in njegovim dedičem gozdno posest na Blokah (das holcz ze Oblukch) z vsemi pritiklinami.⁶¹ Herbord in njegovi dediči so smeli svobodno razpolagati z bogastvom podeljenega sveta ter tam naseljevati svoje ljudi (ir pawlewt), ki bi predvsem krčili obsežne gozdove. Patriarh je podelil Turjačanu tudi sodno oblast nad ljudmi in posestvi, ki jih je Herbord dobil v fevd od patriarha. Ta mu je izkazal veliko milost še s tem, da v primeru, ko bi Herbord ali njegovi dediči kupili kakšno posest, ki bi bila v fevdu od oglejske cerkve, velja enako kakor, da bi se to zgodilo pred patriarhom in bi bilo to potrjeno z njegovim pismom ali pečatom. Podeljena posest je zaobsegala svet, ki se razteza v območju mejne črte, ki je potekala od Blok proti zahodu na Stražišče, Sebovnik in po Zali navzdol do izvira Iške. Od tam se je mejna črta usmerila na

⁵⁴ Glej tudi: M. Kos, Oglejski patriarhi in slovenske pokrajine do srede 13. stoletja s posebnim ozirom na vlado patriarha Bertolda iz rodu Andechs, v: Časopis za zgodovino in narodopisje. Maribor 1928, str. 28, 29, 41; M. Kos, Gradivo V, str. XLVII.

⁵⁵ J. Bianchi, TEA, str. 6: "privilegia et iura super locis de Los, data per dominum Bertoldum Patriarham 1244".

⁵⁶ M. Kos, Srednjeveški urbarji, (gl. op. I/22), str. 61.

⁵⁷ F. Schumi, UbKr II, (1269) št. 395, št. 396, št. 396a.

⁵⁸ F. Komatar, Ein Copialbuch des Klosters Freudenthal, regist listine 1282, MMVK 13, 1900, str. 44,45.

⁵⁹ J. Bianchi, Documenta historiae forojuliensis saeculi XIII ab anno 1200 ad 1299, AÖG 26, 1865, str. 251: listina 1293 jan.26.

⁶⁰ J. Bianchi, TEA, (1296) št. 320, str. 163, glej op. I/27.

⁶¹ F. Schumi, UbKr II, št. 270, str. 209: listina 1260 september; regist: F. Komatar, Ein Copialbuch, MMVK 18, 1905, str. 125.

Strmec in čez izvir Rašce segla nazaj na Bloke. To podeljeno območje je predstavljalo osnovo novega urbarialnega urada, ki so ga pozneje poimenovali v Nadlišek.⁶²

Konrad iz Žovneka je že leta 1241 imenovanemu Herbordu s Turjaka podelil v fevd vse desetine v Dobrepoljah, Ribnici in na Poljanah, na isti način in z istimi pravicami tako, kakor jih je tudi on prejel v fevd od oglejskega patriarha Bertolda.⁶³ Herbord (Herwardus seu Herbatus dominus ab Auersperg), ki naj bi bil rojen leta 1230 in bi torej tedaj imel šele 11 let, je bil v sorodstvu z rečenim Konradom iz Žovneka.⁶⁴ Ustanovna listina kartuzije v Bistri iz leta 1260 Herborda prav tako omenja. S koroškim vojvodom Ulrikom, ustanoviteljem kartuzije, ki Herborda v pismu iz leta 1257 imenuje "ministerialis de Obersperg", sta deset let pozneje sklenila medsebojno pogodbo, po kateri je bilo določeno, naj bodo otroci, rojeni iz očeta podložnega Herbordu, in matere, podložne koroškemu vojvodu in gospodu na Kranjskem Ulriku, pod Herbordovo oblastjo in obratno.

Ko se v listini iz leta 1220 prvič omenja gospostvo v Ribnici, so Turjačani njeni lastniki (scilicet in dominio nostro in Rawenicz).⁶⁵ Zelo hitro so bili nato od tam izrinjeni. Do spremembe naj bi prišlo vsled tega, ker Engelbert s Turjaka ni imel potomstva in je posest prodal, ko je odhajal v sveto deželo.⁶⁶ Kot turjaški alod je Ribnica prešla k oglejskim patriarhom, ki so jo najkasneje leta 1263 podelili v fevd Ortenburžanom.⁶⁷ V tej spremembi bi mogli iskati vzroke, ki so vodili preostale Turjačane, zdaj spanheimske ministeriale, v prizadevanju za ustanovitev nove župnije v Škocjanu leta 1260.⁶⁸ Oglejski patriarh jih je v tem podprl s podaritvijo neizkoriščenega gozdnega sveta na Blokah. Novo vejo turjaških gospodov je patriarh s tem bolj vezal nase, hkrati pa vzpostavil novo ravnotežje do vse močnejših ortenburških grofov.

Toda svetna oblast oglejskih patriarhov, ki je v propadajočem srednjeveškem cesarstvu izgubila svojo glavno oporo, je po smrti mogočnega patriarha Bertolda (1218-1251) naglo propadala, tako gospodarsko kot tudi politično. Z zahoda jo je zlasti ogrožala gospodarska moč in trgovska prevlada Benetk, katerim Oglej dolgo obdobje počasi a vztrajno popušča. V slovenskem zaledju pa se na račun oglejske posesti širijo predvsem tiste sile, ki si vsakokrat v brezobzirnem boju izborijo prevlado nad vzhodno alpskimi deželami. Stremljenje teh je vsakič usmerjeno čez oglejske kraške prehode proti morju. V fevdalni razdrobljenosti, na ruševinah oglejske posvetne oblasti se dvigajo tudi posamezne visokoplemiške rodbine, ki poskušajo na račun oglejske oblasti zaokrožiti svojo dinastično posest.⁶⁹

V Furlaniji je plemstvo nasprotovalo oblasti oglejskih patriarhov že od sredine 13. stoletja. Oslabljeni patriarhat se je zato vse bolj vezal na mesta, za razcvet katerih se je poslej zavzel. Tudi odvetniki oglejske cerkve, goriški grofje, oblikujejo svojo politiko v smeri oslabitve patriarhata tako, da bi razprtije v njem lažje kontrolirali. Zgodovino Furlanije na prehodu iz 13. v 14. stoletje se sploh označuje kot verigo preprirov, ki si sledijo med stalnim izmenjavanjem strank in interesov v brezkončni vrsti.⁷⁰

Dogodki iz tega vnetljivega žarišča nasprotij se posredno odražijo tudi v Ložu. Bolj kot na Kranjsko je loška zemlja v tem času vezana na Furlanijo in drugo oglejsko posest na Krasu. Ko je leta 1267 prišlo do konflikta med patriarhom Gregorjem in goriškim grofom Albertom, so se tudi številni osamosvojeni oglejski fevdniki udeležili vojnih operacij.⁷¹ Med temi, ki so storili

⁶² L. Hauptman, Die Entstehung und Entwicklung Krains, str. 465, 470.

⁶³ M. Kos, Gradivo V, št. 765; F. Schumi, UbKr II, št. 116.

⁶⁴ A. Skubic, Zgodovina Ribnice in ribniške pokrajine, Buenos Aires 1976, str. 284, op. 56, na str. 579: Arbor Genealogicus familiae Auersperg, hic acquisivit anno 1241 in dominium perpetuum a Chunrado de Saanegkh suo consanguineo omnem decimam in confinio Reiffniz ...

⁶⁵ M. Kos, Gradivo V, (1220) št. 310; F. Schumi, UbKr II, št. 34.

⁶⁶ A. Skubic, Zgodovina Ribnice, str. 283.

⁶⁷ M. Wakounig, Die Besitzungen, str. 34.

⁶⁸ J. Höfler, O prvih cerkvah in župnijah na Slovenskem, v: Razprave filozofske fakultete, Ljubljana 1986, str. 39, 40; A. Skubic, Zgodovina Ribnice, str. 285: Župnija v Škocjanu ustanovljena l. 1260.

⁶⁹ M. Kos, Zgodovina Slovencev, str. 297-300.

⁷⁰ M. Wakounig, Die Besitzungen, str. 47, 48.

⁷¹ Eadem, o.c. str. 42.

oglejski cerkvi poglavitno škodo, so tudi Šteberški.⁷² Od časa, ko so prestopili od patriarha na stran goriškega grofa in Hugona Devinskega, so v grofovi službi in skupaj z njegovimi ljudmi napravili škodo patriarhovim ljudem v Cerknici in Ložu.⁷³

Po mirovnih pogajanjih iz leta 1274, pod novim patriarhom Rajmundum (1273-1299), je med stranema prihajalo konec 13. stoletja do novih napetosti, ki so se po patriarhovi smrti in po imenovanju goriškega grofa Henrika za glavarja Furlanije, lahko le kratkotrajno polegla. Patriarh Peter de Gerra (1299-1301) se je zapletel v nove sovražnosti, katere je povzročil spor okrog pristojnosti nad krajem Sacile v Furlaniji. Ta kraj je Petrov nečak Nikolaj, ki je vodil patriarhove svetne zadeve, brez njegovega dovoljenja podelil Girardu de Caminu. Patriarh Peter je prišel svojemu nečaku na sled kasneje, ko je imel namen podeliti Sacile Girardu de Castellis. Odtujeni kraj je zahteval nazaj, toda Girardo de Camino se je zahtevi uprl in s pomočjo svojih zaveznikov, predvsem svojega zeta, goriškega grofa Henrika, prisilil patriarha k obrambi. Toda patriarh je dobil močno oporo v ortenburškemu grofu Majnhardu, kateremu je podelil glavarstvo oblast v Furlaniji. Kljub začetim sovražnostim je s posredovanjem starega goriškega grofa Alberta prišlo do mirovne pogodbe, po kateri je Girardo de Camino obdržal Sacile.⁷⁴

Goriški grof Henrik je v tem času vrnil patriarhu Petru stolp in grad v Ložu, kar so oblasti oglejske cerkve iztrgali pripadniki plemiške rodbine Tomaža de Cucanea (*turrim et castrum de Los amissum per familiam d. Thomasii de Cucanea*).⁷⁵ Vitez Herman iz Loža je nato patriarhu obljubil (*d. Hermanus miles de Los fecit securitatem*), da bo varoval imenovani stolp in grad v Ložu in z njim služil patriarhu in njegovim naslednikom, kadarkoli bo to potrebno.⁷⁶

Razprtije v zelo nestabilnih razmerah so se nadaljevale z nezmanjšano ostrino ob vključevanju novih strank; še zlasti v času volitev novih patriarhov. Osebnosti koristi posameznikov so bile v tej politiki prevladujoče. Goriški grof Henrik (*hostis crudelis et persecutor manifesto Aquilegensis ecclesie*) se je s pomočjo loškega župnika Friderika vnovič polastil loškega gradu. Z zvijačo in prevaro je Friderik predal grad grofu Henriku, ki je tam ujel oglejskega glavarja Hektorja (*Hectorem capitaneum*) in tako njega kot grad trdno držal v svoji posesti. Vsled takšnega ravnanja je bil loški župnik Friderik postavljen pred patriarhovo sodišče. Ker se pred sodiščem v določenem času ni pojavil in je še naprej vztrajal pri svoji odločitvi, je sodišče aprila leta 1306 nad njim razglasilo večno izobčenje od vseh cerkvenih beneficijev.⁷⁷ Zaradi sodelovanja pri zajetju oglejskega glavarja in gradu v Ložu ter velike škode, ki so jo povzročili pristaši goriškega grofa, so obtoženi Otil in bratje iz Loža (*Otil et fratres filii olim Scrimi de Los*) izgubili svoj oglejski fevd; kmetijo v Ložu. To posest je patriarh Ottobonus (1302-1315) maja leta 1308 podelil (de speciali gratia) zvestemu vazalu (*fidelem vassallum*) Nikolaju iz Vogrskega (*de Hungerspach*).⁷⁸

Medtem, ko je imel goriški grof loški grad, s tem pa tudi vse druge grajske pritikline leta 1306 še trdno v svojih rokah, je bilo vse to dve leti kasneje zopet v oglejski oblasti. Do vnovičnega preobrata ni dolgo trajalo. V letih 1309-1312 se je patriarh Ottobonus zapletel z goriškim grofom Henrikom v novo vojno. Med drugim se je Henrik zopet polastil gradu v Ložu in ga potem ni hotel vrniti, dokler ga k temu ni prisilil patriarh po ponovnem sporu.⁷⁹ Vzhodno alpske dežele so bile takrat povsem v znamenju spora med Habsburžani in Tirolsko - Goriškim vojvodom Henrikom. Velik del odločilne vojne za nasledstvo se bje prav na slovenskih tleh, kjer nastopata tako oglejski patriarh kot goriški grof na strani Habsburžanov. Ni povsem znano,

⁷² J. Šumrada, Šteberški in njihova posest v srednjem veku. NL III, 1986, str. 47-56.

⁷³ 1274 avgust 19: J. Bianchi, Documenta historiae forojuliensis. AÖG 22, 1865, str. 400; P. Kandler, CDI, str. 7.

⁷⁴ M. Wakounig, Die Besitzungen, str. 48-50.

⁷⁵ J. Bianchi, TEA, št. 1011, str. 306.

⁷⁶ J. Bianchi, TEA, št. 1012, str. 307.

⁷⁷ J. Zahn, FRA II/40, (1306, april 12) št. 17, str. 30, 31:

In nomine patris et volentes cum apostolo omnem inobedientiam vlcisci, quia nil humilitas prodesset uideretur humilibus si contumacia contumacibus prodesset, presbiterum Fredericum plebanum plebis sancti Georgii in Los Aquilegensis diocesis, notorium proditorem qui castrum de Los Aquilegensis ecclesie proprium per dolum et fraudem tradidit Henrico Goricie comiti, hosti crudeli et persecutori manifesto ejusdem Aquilegensis ecclesie, qui adhuc idem castrum notorie detinet occupatum, et Hectorem capitaneum in eodem castro pro predicto reuerendo patre domino nostro patriarha ipsius plebani prodicione nefaria captiuauit, et adhuc duro tenet carceri mancipatum, ita quod

⁷⁸ V. Joppi, Documenti Goriziani, AT XV, 1890, (1308, maj 28, Videm) str. 307, št. XXII.

⁷⁹ P. Hitzinger, Geschichtliche Notizen über Laas und Zirknitz, MHVK 9, 1854, str. 54, 55.

na kakšen način je patriarh prisilil goriškega grofa k temu, da je vrnil loški grad oblasti oglejske cerkve. Patriarh Paganus (1319-1332) je moral leta 1319 zastaviti goriškemu grofu Henrik II. glavarstvo v Postojni z gradom in drugimi pritiklinami za šest let, da je lahko poleg Loža mogel pridobiti tudi Tolmin in Tarčent nazaj v oglejsko posest.⁸⁰

Po na novo vzpostavljenem ravnotežju in kasnejši Henrikovi smrti so Habsburžani leta 1335 prejeli Koroško kot državni fevd. Tudi na Kranjskem, kjer je bil deželni glavar še naprej habsburški podanik Friderik iz Žovneka, so bili še istega leta splošno priznani.⁸¹ S tem ko so Habsburžani postali bližnji sosedje oglejskemu patriarhu in goriškemu grofu, se je to kmalu odrazilo tudi na loški zemlji. Lož namreč postane eno tistih žarišč, kjer se v boju za nadvlado zapletajo vedno nove sile.

Da bi se Oglejska cerkev lahko zoperstavila številnim sovražnikom, ki so kratili njene pravice, se je patriarh Bertrand (1334-1350) najprej zblížal z Habsburžanoma Otonom in Albrehtom, vojvodom Avstrije, Štajerske in Koroške. Prijateljstvo z oglejskim patriarhom je bilo velikega pomena tudi za Habsburžane, saj so takšno prijateljstvo zelo potrebovali zaradi utrditve svoje oblasti v novo pridobljenih deželah. Rezultat zblížanja je sklenjena zveza o medsebojni pomoči, z dne 24. junija 1335.⁸² Habsburžana sta se obvezala, da bosta pomagala oglejskemu patriarhu Bertrandu pri vnovični pridobitvi vseh posestev, dobrin in pravic oglejske cerkve v svojih deželah. Patriarh se je v pogajanjih s Habsburžanoma še posebej zavzel za grad Lož, ker ga je medtem oblasti oglejske cerkve iztrgal ortenburški grof Herman (specialiter castrum de Los quod nunc detinet comes Hermannus de Ortenburch). Prav tako naj bi Habsburžana pomagala patriarhu v boju proti njegovim upornikom. Patriarh se je zato zavezal, da jima bo pomagal proti vsem njunim sovražnikom v Furlaniji in na drugih teritorijih oglejske cerkve. Ta zveza naj bi bila usmerjena v celoti predvsem proti ortenburškemu grofu Hermanu III, ker je bil patriarh mnenja, da mu Ortenburžan krati pravice do gradu v Ložu in da podpira nasprotnike oglejske cerkve.⁸³

Že patriarh Paganus je s privolitvijo oglejskega sodišča z dne 25. julija 1327 postavil posebnega sodnika, ki naj bi sodil ortenburškemu grofu Majnhardu, protipravnemu posestniku gradu v Ložu.⁸⁴ Loški grad s pritliklinami je pripadal patriarhu in oglejski cerkvi, toda grof Majnhard si ga je prilastil kot svojo posest, čeprav je bil samo fevd. Patriarh je izjavil, da je grof Majnhard ta fevd izgubil zato, ker si ga je krivično prilastil.

Spor zaradi loškega gradu je preživel tako imenovanega grofa Majnharda kot patriarha Paganusa in se je končal šele za časa njunih naslednikov leta 1335. Tedaj je prišlo do pomiritve s posredovanjem habsburškega vojvoda Otona tako, da je ortenburški grof Herman vrnil Lož patriarhu Bertrandu, ta pa mu ga je podelil v fevd.⁸⁵ Imenovani ortenburški grof Henrik⁸⁶ je grad in gospostvo Lož prejel zase in za svojega brata (Majnharda II).⁸⁷ Ortenburški grof Herman III. pa se je k temu zavezal, da bo patriarhu in oglejski cerkvi služil tri mesece osebno s 20 čeladarnji in 10 strelci na svoje stroške, kadarkoli ga bo patriarh pozval, da brani in obnavlja pravice oglejske cerkve.

⁸⁰ L. Hauptman, *Die Entstehung und Entwicklung Krains*, str. 434, op. 5.

⁸¹ M. Kos, *Zgodovina Slovencev*, str. 294-296.

⁸² J. Zahn, *FRA II/40*, str. 41, št. 31; K. Tangl, *AÖG* 36, str. 143-144.

⁸³ M. Wakounig, *Die Besitzungen*, str. 67, 71.

⁸⁴ J. Bianchi, *Documenti per la storia del Friuli II*, Udine 1845, str. 85, 86; A. Skubic, *Zgodovina Ribnice*, str. 302; L. Hauptman, *Die Entstehung*, str. 434, op. 4.

⁸⁵ K. Tangl, *AÖG* 36, str. 145-146; M. Wakounig, *Die Besitzungen*, str. 67; A. Skubic, *Zgodovina Ribnice*, str. 304.

⁸⁶ K. Tangl, *ibidem*, kot prvi popravlja: De Rubeis, *MEA. commentario historico - cronologico critico, Argentinae* 1740, str. 880: pri imenovanju dotičnega ortenburškega grofa, ki naj ne bi bil Henrik ampak Herman; M. Wakounig, *Die Besitzungen*, str. 67: domneva, da spor za Lož ni zajel celotne ortenburške rodbine, ampak samo Majnhardovo linijo.

⁸⁷ J. Zahn, *FRA II/40*, str. 322:

Item in MCCCXXXV. reuerendissimus beato memorie patriarcha Bertrandus inuestiuit magnificum comitem Hermannum de Ortimburch pro se et fratre recipientem et debitum fidelitatis omagium ut uasallus ecclesie Aquilegensis. sacramentum prestantem de castro et prouincia de Los cum suis iuribus et pertinenciis. Qui quidem comes promisit et se obligauit eidem domino patriarche et ecclesie Aquilegensis fideliter seruire cum persona sua per tres menses cum XX elmis et decem balistariis suis sumptibus et expensis. quandocunque semel et pluries fuerit requisitus. precipue in guerris pro defensandis. tenendis et recuperandis iuribus ecclesie Aquilegensis. ut hec omnia clare patent.

Oglejski patriarhi, ki so sprva uveljavljali svoje pravice v Ložu neposredno prek svojih uradnikov, s pešanjem moči oglejske cerkvene države in po razdiralnem obdobju spopadov z goriškimi grofi, postopoma izgubljajo pravice nad strateško zelo pomembnim gradom v Ložu s tem, da ga podeljujejo v fevd. Nad njim ohranjajo čedalje manjši vpliv.

ORTENBURŽANI

Ortenburžane zasledimo prvič leta 1141 kot koroške plemiče. Od začetka 13. stoletja nastopajo vedno pogostejše tudi na Kranjskem. Posest v slovenskih pokrajinah so širili predvsem na račun cerkvene gospode. Večji del ortenburških posestev na Kranjskem je izviral od oglejskega patriarhata, ostali manjši del pa je odpadel na škofijska sedeža v Freisingu in Bambergu. Stike z goriškimi grofi, katere so Ortenburžani poleg sosesčine utemeljili še s sorodstvom, so konec 14. in v začetku 15. stoletja začeli skupno s celjskimi grofi izrabljati. S tem so omogočili in pospešili propad goriške velesile na Kranjskem, Koroškem in v Istri.⁸⁸

Ortenburški grofje so v Ložu prisotni že pred letom 1327. Ker si podeljeni oglejski fevd povsem prisvojijo, se zapletajo v sovražnosti s patriarhi, ki pa razen obsodbe nimajo prave moči, da bi uveljavili svoje pravice. Leta 1336 jim je patriarh podelil tudi Ortnek s sodiščem. Ta je prej spadal pod patriarhovo oblast v Ložu, vendar so ga že pred tem Ortenburžani imeli za svoj fevd.⁸⁹ Spori med patriarhom in Ortenburžani za gospostvo Lož pa s tem še niso bili rešeni.

Čeprav je patriarh Bertrand leta 1335 podelil grad in gospostvo Lož v fevd ortenburškemu grofu Hermanu, je temu še istega leta, neposredno po pogodbi s habsburškima vojvodoma, 24.6.1335, imenovani fevd ponovno odvzel. Že 5.7.1335 ga je poveril v varstvo Juriju iz Loža.⁹⁰ Zakaj je prišlo do takšnega razpleta, v ohranjenih virih ni pravih sporočil. Ugotoviti moremo le, da so Ortenburžani začasno izrinjeni iz loškega območja. Patriarh Bertrand je nato zopet 8.3.1337 podelil grad in glavarstvo v Ložu z vsemi pravicami Juriju iz Loža za 80 mark solidov od dneva sv. Jurija za eno leto.⁹¹ Podeljevanje v zakup je s tem postal nov način oglejske politike v Ložu. V zelo nepredvidljivih razmerah je oglejski patriarh iskal nove zaveznike, tako da ni nič čudnega, da je svojo oblast tudi v Ložu uravnaval na novih temeljih.

Zaradi koristi gradu in trga v Ložu, trških prebivalcev in drugih okoličanov ter na prošnje oglejskega glavarja v Ložu "Dyetrica de Werdenstan" je patriarh (de speciali gratia) dne 21. februarja 1341 privolil v privilegij, s katerim je bilo določeno, da se sme enkrat tedensko pod imenovanim gradom vršiti javni sejem.⁹² Vsem tistim, ki bi prihajali na ta sejem, razen javnim razbojnikom, izobčencem oglejske cerkve in cestnim roparjem, se v času sejma zagotavlja posebna varnost, t.i. sejmski mir. Za stvari, ki naj bi se na sejmu kupovale ali prodajale, pa se ne plačuje nobenih davkov. Da bi se sejem lažje in bolje razvijal, je patriarh tudi želel in odredil, da se prebivalci in koloni trga Lož iz varnostnih razlogov in v svojo očitno korist preselijo na kraj, kjer bo sejem in si tam postavijo svoje domove.

Selitev loških tržanov pod grad, na kraj podeljene sejmske pravice, zaradi varnostnih in drugih razlogov ter koristi, predstavlja nastajanje novega naselja, ki z umetnim vzpodbujanjem in privilegiji sčasoma prevzema vse pomembnejše funkcije ter samo ime prvotnega trga Lož. Tega kmalu zatem, v ohranjenih virih prvič leta 1384, poimenujejo Stari trg.⁹³ Novi trg Lož, ki se kot tak omenja leta 1355 "marcht ze Los",⁹⁴ je novim naseljencem zagotavljal večjo varnost. Ko je patriarh Bertrand kraju podelil sejmski privilegij, je poudaril pomen varnosti loškega prebivalstva, ki je v stalnih bojih med plemiči najbolj trpelo. Novi trg so zato obdali z obzidjem in obrambnimi jarki, ki so bili napolnjeni z vodo.⁹⁵ Stisnjen na pobočju pod gradom, na obrobju

⁸⁸ M. Wakounig, Die Besitzungen, str. 84.

⁸⁹ L. Hauptman, Die Entstehung, str. 470; K. Tangl, AÖG 36, str. 147.

⁹⁰ J. Bianchi, Indice dei documenti 1200-1400 per la storia del Friuli, Udine 1877, št. 2397.

⁹¹ A. Koblar, Drobtnice iz furlanskih arhivov, IMK III, 1893, str. 189.

⁹² V. Joppi, Documenti Goriziani, AT XV, 1890, str. 58. CLVIII; glej tudi NL I, str. 45, 66.

⁹³ 1384 junij 26: regest, F. Komatar, Das Schlossarchiv in Auersperg, MMVK 19, 1906, str. 123-124.

⁹⁴ M. Kos, Gradivo za historično topografijo Slovenije, za Kranjsko do leta 1500, str. 343.

⁹⁵ 1380 nov. 5: regest, F. Komatar, Das Schlossarchiv, MMVK 19, 1906, str. 118; glej tudi B. Otorepec, Grb in pečat mesta Loža, NL I, str. 66: v primeru, da bi bil trg Lož potreben popravljanja obzidja, jarkov ali pa stražarjenja in bi k temu bili pritegnjeni podeželani iz okolice, bi morala tudi Katarina pomagati kakor drugi.

stranskega dela doline in z zagotovljeno pitno vodo, se je novi trg, novi Lož, oddaljil od prvotnega naravnega središča doline v Starem trgu. Zdi se, da so se prebivalci v novem trgu povsem predali v varstvo loškega gradiščana. S tem pa ni znano, koliko so utrpeli njihove pravice, ki so jih imeli na starem kraju.

Le nekaj mesecev po tem privilegiju so bratje Ditrik, Herman in Jurij Werdenstainski na Ortneku 12. avg. 1341, obljubili, da bodo zvesto služili ortenburškim grofom, posebno z gradom Lož, v boju teh proti Janezu Šteberškemu (Hansen von Steberg). Obenem pa so zatrdili, da ta obljuba ne pomeni njihove obveznosti, da bi Ortenburžanom pomagali v boju proti patriarhu ali Juriju Devinskemu in njegovemu bratu. Omenjeni bratje so se Ortenburžanom zaobljubili zaradi zahtev, katere so do njih, kot ortenburški služabniki, imeli otroci pokojnega Jurija in Otona iz Loža.⁹⁶ Šteberški je bil tedaj s patriarhom še v dobrih odnosih in tudi v njegovi vojaški službi. Potek dogodkov v Ložu pa je vodil do njenega nasprotovanja. Kot oglejski glavarji se Werdenstaini podajo v ortenburško službo proti Janezu Šteberškemu, pri tem pa obdržijo do patriarha nevtralen status. Ortenburžani naj bi pričakovali, da se bo Janez Šteberški zoperstavil njihovim starim načrtom, da bi si pridobili oglejski Lož, zato so celo predvidevali spopad z Šteberškimi in si v ta namen zagotovili zaveznike v Ložu.⁹⁷

Patriarh je naslednje leto, 13. feb. 1342, podelil loški grad Otonu iz Loža (leta 1338 imenovani Otto de Los) in njegovim sinovom.⁹⁸ Že dva meseca pozneje je patriarh vnovič podelil grad in kraj Lož z vsemi pravicami in sodstvom, ki pripadajo imenovanemu kraju, zvestemu Otonu iz Loža.⁹⁹ Tem podelitvam navkljub se je patriarh še istega leta, 26. avgusta, dokončno odločil in podelil grad Lož za čas svojega življenja Hermanu in Juriju iz Werdenstaina.¹⁰⁰ Toda že na večer pred vsemi svetimi (31. oktobra, leta 1342) so bratje iz Werdenstaina izjavili, da so grofom iz Ortenburga prodali vse svoje pravice do gradu v Ložu z vsem pripadajočim; odvetščino in sodiščem, kar so imeli od oglejskega patriarha Bertranda za 2940 mark oglejskih pfenigov.¹⁰¹ Od celotne vsote kupoprodajne pogodbe so Werdenstainski neposredno zase dobili le 340 mark, 600 mark so dali Ortenburžani že pred formalno izvedbo nakupa¹⁰² Janezu Šteberškemu v poravnavo werdenstainskih dolgov, ostalih 2000 mark pa so dobili ortenburški služabniki za škodo, ki so jo utrpeli v času vojne.

Zdi se, da je prišlo do spopada med nasprotujočima stranema že tedaj, ko je bil Janez Šteberški še v oglejski službi. Toda o tem razen omenjene škode in bankrota Werdenstainskih ni nič znanega. Ortenburžani so prevzeli pravice oglejskega glavarja v Ložu, a vsekakor še kot oglejski fevd. Ortenburžani v Ložu tudi niso bili edini gospodarji. Turjačani so bili že od nekdaj glavni tekmeči Ortenburžanom v zaledju loških mej. V številnih in dolgotrajnih bojih (fajdah), kjer so bili na obeh straneh množično udeleženi tudi podložniki, ki so se medsebojno obračunavali po načelu pripadnosti svojemu fevdnemu gospodu, so prevladali Ortenburžani. V eni izmed zadnjih mirovnih pogodb, sklenjene na sredo pred kresom leta 1343 na Ortneku, se v nekaterih določilih dotikajo tudi položaja v loški sodniji. Ortenburška grofa Oton in Friderik sta si zase in za svoje brate in dediče, glede na svoje prepire izvolila celjskega grofa Friderika za glavnega razsodnika, ki je ob Rajnerju Ostrovrškemu in Otonu Himmelberškemu med drugim določil:

- če imajo Turjačani o meji (Pymerk) v Ložu od patriarha pisma in listine, naj pri tem ostanejo, o morebitnih spornih točkah pa naj razsodi pet najstarejših mož, ki žive v tamkajšni okolici,
- pri mitnici v Ložu naj Turjačani od tega, kar vozijo v svojo hišo, ne plačajo mitnine, dokler imajo Ortenburžani to mitnico v zakupu,
- glede na posestvo, ki ga imajo Turjačani v loški sodniji, naj v smislu patriarhovega pisma izvršuje sodno oblast ortenburški sodnik.¹⁰³

⁹⁶ 1341 avgust 12: orig. listina v državnem arhivu na Dunaju, rep. s24: prepis CKSL, Ljubljana.

⁹⁷ J. Šumrada, Šteberški, NL III, str. 49.

⁹⁸ A. Koblar, Drobtnice, IMK I, 1891, str. 25.

⁹⁹ L. Hauptman, Die Entstehung, str. 435, op. 5.

¹⁰⁰ A. Koblar, Drobtnice, IMK I, 1891, str. 25.

¹⁰¹ 1342 okt. 31: orig. listina v držav. arhivu na Dunaju, rep. 24: prepis CKSL, Ljubljana.

¹⁰² J. Šumrada, Šteberški, NL III, str. 49.

¹⁰³ A. Skubic, Zgodovina Ribnice, str. 309, 300-3; M. Wakounig, Die Besitzungen, str. 57-63.

Valvasorjeva upodobitev gradu Šteberk

Patriarhova pisma v razsodbah med fevdalnimi rodbinami na omenjenem loškem primeru zavzemajo najpomembnejšo pravno utemeljitev pravic in zahtev za posamezno stran. V zadevah, ki jim sodniki ne morejo priti do konca, se zatekajo k staremu običajnemu pravu. Najstarejši ljudje iz okolice predstavljajo vez s starimi načeli in običaji. Temelj pravnega reda je izkušnja iz preteklosti. Oblast Ortenburžanov, ki so osem mesecev pred tem odkupili pravice oglejskih glavarjev na gradu v Ložu, temelji predvsem od tu izvirajočih sodnih pristojnostih, ki sicer posestno razdrobljeno loško ozemlje povezujejo v sodno celoto. V tem smislu pripoznava sicer nepoznano patriarhovo pismo sodno oblast ortenburškega sodnika nad turjaškim posestvom v območju loškega sodnega teritorija.

Gospodje s Šteberka so bili že zaradi rodbinske posesti in gradu v neposredni loški okolici pozorni do dogajanja v samem Ložu.¹⁰⁴ Loška mitnica je še posebno vplivala na njihovo usmerjenost. Kot oglejski ministeriali so se bojevali tako za svoje fevdne gospode kot tudi proti njim; v službi tistih, ki so jim glede na razmere nudili večje koristi, svoje bojne sposobnosti in politične načrte pa so izkazovali tudi povsem samostojno. Čeprav so bili v najrazličnejših oglejskih službah,¹⁰⁵ pa v ohranjenih virih ni moč zaslediti, da bi kdaj od patriarha dobili loški grad s pritiklinami v fevd. Da pa so podobne načrte v tej smeri imeli, nas prepričuje nastop Šteberških med goriško-oglejsko vojno, ko so na strani goriških grofov storili večjo škodo patriarhovim ljudem v Ložu. Kakor že omenjeno poročilo iz oglejsko-goriške mirovne pogodbe iz leta 1274,¹⁰⁶ tudi odgovor oglejskega patriarha beneškemu poslaniku Bertucciu aprila leta 1344 kaže na obseg škode, ki jo je beneškim podložnikom naredil Janez Šteberški kot prijatelj

¹⁰⁴ ARS. Urbar gospostva Lož iz leta 1606: Graščina Šteberk v območju loškega deželskega sodišča.

¹⁰⁵ L. Hauptman. Die Entstehung. str. 435; J. Šumrada. Šteberški NL III. str. 49.

¹⁰⁶ glej op. 73 (oglejsko-goriška pomiritev 1274).

goriških grofov in drugih poveljnih sovražnikov oglejske cerkve.¹⁰⁷ Ko je leta 1343 izbruhnila vojna med goriškim grofom Albertom IV. in Benečani, zaradi gradu sv. Lovreč v Istri, so goriški zavezniki, Janez (Šteberški), Gal in Galucij, vsi iz Postojne, tako grozovito opustošili beneško posest v Istri in povzročili, zlasti Koprčanom, toliko škode, da so bili izvzeti iz beneško-goriškega mirovnega sporazuma iz avgusta leta 1344 in razglašeni za odkrite sovražnike Benetk. Patriarh je v odgovoru na beneške obtožbe najprej izkazal svojo privrženost mirnemu sožitju in prijateljstvu z beneško republiko, nato pa med drugim navaja, da Janez s Šteberka proti njegovi volji zadržuje postojnski grad v svoji posesti. Postojnski grad je pripadal oglejski cerkvi, toda patriarhovemu predhodniku ga je z lopovščino odvzel že brat imenovanega Šteberžana. Ko je patriarh brez uspeha poskušal, da bi prišel Janez predenj zavoljo beneških obtožb, je ta sklenil zvezo s patriarhovimi nasprotniki in prav v zadnjem času (novissime autem tempore - t.j. nekaj pred aprilom 1344) z oboroženo silo napadel patriarhov grad Lož, ga oblegal 15 dni ter požigal in ropal, kar je mogel. Oglejski glavar v Ložu, ki je pribežal k patriarhu in mu potožil glede strahu, ki ga je povzročil Janez Šteberški v tistih dneh, si o tem ni upal govoriti. Po pravici pa je povedal, da ne bi bilo oglejski cerkvi nič tako ljubejšega storiti, kakor oni grad, če je le mogoče, iztrgati oblasti Janeza s Šteberka. Patriarh bi grad sicer rad osvojil, vendar za to ni imel pravih možnosti, ker je bil kraj neosvojljiv, do njega pa tudi ni bilo prehoda drugače kot preko ozemelj goriškega grofa, s katerim je Janez Šteberški sklenil proti patriarhu uperjeno zvezo. Medtem so nekateri oglejski vazali prodali grad (Zgornja) Vipava na škodo oglejske cerkve avstrijskemu vojvodi. V Vipavi je bil poslej močan glavar avstrijskega vojvodstva z mnogimi ljudmi, z njim pa so bili povezani tudi Janez Šteberški in drugi mogočnejši tistih krajev, namreč Ptujski, ki je bil glavar Kranjske in marke, grof Ortenburški, grof Celjski in drugi bližnji kastelani, ki so pomagali Janezu pri zločinih.

Razmere v Ložu so se ob tako samovoljnih nastopih posameznih fevdalnih rodbin čedalje bolj zapletale. Ortenburžani so najprej pravice na loški grad s pritiklinami odkupili, kot oglejski fevd od Werdenstajnskih, vendar je patriarh na gradu očitno še zadržal svojega glavarja. Tega je od tam izgnal Janez Šteberški, ko je osvojil loški grad. Vloga Ortenburžanov pri tem ni prav jasna. Tako kot Janez Šteberški nastopajo proti patriarhu na strani avstrijskih vojvod. Ortenburžani imajo mitnico v Ložu v zakupu od Ogleja in tam izvršujejo tudi sodno oblast. O sovražnosti do Šteberških pa ni nikakršnih sledi.

Proti oglejska povezava Janeza Šteberškega z Goriškimi je bila le kratkotrajna, kajti že naslednje leto je Šteberški ponovno v oglejski službi. Očitno mu poprejšnja povezava ni prinesla pravih rezultatov.¹⁰⁸ Ob takšnem preobratu ne moremo pričakovati, da bi Šteberški lahko obdržal loški grad. L. Hauptman¹⁰⁹ meni, da je vsled padca Vipave v habsburške roke prišlo do verižne reakcije tudi v Ložu. Po uboju patriarha Bertranda leta 1350 je loško gospostvo kot zrel sadež padlo v habsburško naročje.¹¹⁰

Kljub temu nasledniki patriarha Bertranda niso izgubili upanja, da si Lož ponovno podvržejo. Poveljni zaveznik v njihovem tovrstnem prizadevanju je lahko postal le rimsko-nemški cesar Karel IV. iz rodbine Luksemburžanov, ki nikakor ni mogel z mirnimi očmi gledati takšnega porasta habsburške sile na jugu. Patriarh Ludvik della Torre (1359-1365) je zato leta 1359 nastopal pri cesarju proti Avstrijcem z zahtevo, da se mu povrnejo odvzeta posestva; med drugim tudi Lož, ker so grofje iz Ortenburga menda pozabili na svoje fevdne obveznosti.¹¹¹ Ortenburžani so v Ložu postali popolnoma samostojni. Navzkrižne interese Habsburžanov in oglejskih patriarhov so dobro izkoristili za utrditev svoje moči na zelo občutljivem območju. Prisotnost v Loški dolini vse bolj krepijo tudi z nakupi. Leta 1351 sta Oton in Friderik, grofa Ortenburška, kupila od Jurija Zandela, njegove žene Marjete in sina Merta njihov delež na gradu

¹⁰⁷ V. Joppi. Documenti Goriziani. AT XV. 1890. str. 76-78. št. CLXXIV (april. 1344).

¹⁰⁸ J. Šumrada. Šteberški. NL I. str. 50.

¹⁰⁹ L. Hauptman. Die Entstehung. str. 436.

¹¹⁰ J. Zahn, FRA II/40, št. 130, str. 149. za leto 1350: Et non solum patria predicta summissa exitit ut prefertur. sed provinciam Windisgraz, castra Los et Wipachi que ad mensam spectant patriarchalem, aliaque nonnulla iura in illis partibus tunc temporis occupata fuerunt, et hodie per modernum ducem occupata tenentur.

¹¹¹ J. Valvasor. Die Ehre XI. str. 326; P. Hitzinger. Notizen. MHVK 9. 1854. str. 54. 55.

Snežnik z vsem, kar je zraven pripadalo.¹¹² Že v naslednjih letih nastopa ortenburški grof Oton kot posredovalec v zadevah ljudi iz loške okolice.¹¹³

Zaradi vse hujših nasprotij med patriarhom Ludvikom della Torre in avstrijskim vojvodom Rudolfom IV., predvsem v zadevi gradov v Postojni in Vipavi, ki sta ju avstrijska vojvoda Albreht II. in Oton dobila po svoji materi od goriških grofov, ki so omenjena gradova ugrabili patriarhu, se nasprotujoča tabora nista mogla pobotati. Miru ni bilo mogoče doseči niti leta 1360, ko se je med poklonom novemu deželnemu knezu Rudolfu IV. v Ljubljani zbrala množica imenitnih gospodov; med temi oglejski patriarh Ludvik, ortenburški grof Oton, celjska grofa Urh in Herman, mnogo cerkvenih knezov in drugih. Papež Inocenc VI. je gospostvi v Vipavi in Postojni že leta 1358 zahteval nazaj za novoizvoljenega patriarha Ludvika della Torre, vendar stvari tudi na zboru v Ljubljani niso prišli do konca. Ko je cesar Karel IV. naslednje leto oba gradova kot izpraznjena državna fevda kratkomalo podelil vojvodi Rudolfu IV., se je patriarh Ludvik z Rudolfom zapletel v vojno.¹¹⁴

Avstrijski vojvoda Rudolf je v tem času spretno pridobival še preostale postojanke na kraških prehodih. Ob osebni prisotnosti leta 1360 na Štajerskem, Koroškem in Kranjskem pa si je zagotovil tudi podporo vseh pomembnejših fevdalnih rodbin.¹¹⁵ Turjaški so mu predali svoj oglejski fevd Nadlišek (Wald Nadlischekh). Rudolf jim ga je že istočasno vrnil kot avstrijsko-habsburški fevd.¹¹⁶ Gospod iz Jame se, pravtako kot vrsta furlanskih plemičev, zateče v varstvo mogočnega avstrijskega vojvode. Da bi dosegel v območju zgornjega Jadrana še večje uspehe se je vojvoda Rudolf povezal z ogrskim kraljem Ludvikom I. iz rodbine Anjou. Ta koalicija ni bila naperjena le proti Benetkam, ki jim je Ludvik z zadarskim mirom leta 1358 odvzel Dalmacijo, ampak tudi proti cesarju.

Za časa vojne je Rudolf patriarha ujetega pripeljal na Dunaj in ga prisilil, da je 21. aprila 1362 sklenil predhodni mir z zelo težkimi pogoji za Oglej. Avstrijski vojvoda je v času patriarhovega življenja lahko postavil svojega glavarja z oboroženim spremstvom in trdnjavo v Furlaniji ali izven, po želji ogrskega kralja, na deželne stroške. Patriarh je moral po določitih tega miru vojvodu Rudolfu pomagati z vsemi sredstvi v vsaki njegovi stiski. Lož in Slovenj Gradec z vsemi pritlikinami je moral predati v fevd rečenemu vojvodu, njegovim bratom, dedičem in naslednikom.¹¹⁷ Pravtako je patriarh predal tudi vse fevde, ki jih je imela oglejska cerkev na Štajerskem, Koroškem, Kranjskem, v Slovenski marki in na Krasu. Poleg tega je moral še istega leta plačati tisoč mark od treh mest in druge dajatve.

Končni mir je bil s posredovanjem ogrskega kralja sklenjen 2. maja 1362 v Koprivnici na Hrvaškem in je nekoliko omilil pogoje dunajskega predmirja s tem, da patriarhu ni bilo treba plačati tisoč mark niti ne vzdrževati avstrijskega glavarja in njegovega oboroženega spremstva v Furlaniji.¹¹⁸

Proti habsburški politiki se je postavil cesar, ki je 4. aprila 1363 odvezal patriarha vseh pogodb z Rudolfom.¹¹⁹ Ker se patriarh ni držal določb koprivniškega miru, je vojvoda Rudolf že v začetku septembra 1363 poslal svoje zaupne odposlance k patriarhu z zahtevo, naj izpolni dvostranske pogodbe, potrdi oglejske fevde v habsburških rokah, izroči nekatere furlanske gradove in potrdi, da je avstrijskim vojvodom med drugim prepustil tudi Lož, Slovenj Gradec in Postojno.¹²⁰ Čeprav je cesar nekoliko spremenil svoje mišljenje, ko je 10. februarja 1364 sklenil s Habsburžani dedno pogodbo in jim še istega leta dovolil, da si privzamejo vojvodski naslov za Kranjsko, je patriarh postal opogumljen ter začel sklepati nova zavezništva s furlanskim

¹¹² 1351 marec 26. listina v ARS.

¹¹³ 1355 april 22. listina v ARS: Nikel von Stain se poravna po posredovanju grofa "Otl von Ortenburg" s svojim pastorkom "Hanslein von Las".

¹¹⁴ A. Skubic. *Zgodovina Ribnice*, str. 315, 316.

¹¹⁵ M. Kos. *Zgodovina Slovencev* str. 300-301; L. Hauptman. *Die Entstehung*, str. 436, 437.

¹¹⁶ 1360 april 4: regest. F. Komatar. *Das Schlossarchiv*, MMVK 19, 1906, str. 37.

¹¹⁷ 1362 april 21, Wien. J. Zahn, *FRA II/40*, str. 166-167, št. 135: Item quod nos conferre debemus in feodum dicto domino duci, suis fratribus, heredibus et successoribus Windischgrecz et Los cum suis pertinentiis vniversis ... etc.: avstrijski vojvoda je zasedel Lož že leta 1350. glej op. 110.

¹¹⁸ J. Zahn, *FRA II/40*, (1362 mai 2 Kapronza), str. 169-170, št. 137.

¹¹⁹ J. Zahn, *FRA II.40*, (1363 april 4 Nürnberg), str. 90-91, št. 152; L. Hauptman, *Die Entstehung*, str. 437.

¹²⁰ J. Zahn, *FRA II/40*, (1363 septem. 10), str. 208, št. 165; prim. J. Šumrada, *Šteberški*, NL III, str. 51.

plemstvom in aprila leta 1365 je tudi goriškega grofa Majnharda VII. pridobil na svojo stran. Ko je vojvoda Rudolf 27. julija 1365 umrl v Milanu, je bila Furlanija hitro očiščena avstrijskih podanikov. Ko je kmalu potem okrnjeno patriarhatsko oblast prevzel odločni Markvard (1365-1381), se je zrušil habsburški položaj tudi na Krasu, pa čeprav le za kratek čas.¹²¹

S prenehanjem vojnih operacij je patriarh aprila 1366 v prizadevanju po vzpostavitvi pravnih odnosov s Habsburžani pripravil vrsto pritožb in zahtev, ki jih je z prilogami listinskih dokazov predložil cesarju Karlu IV.¹²² Izhajajoči iz novonastalih razmer in oglejskih zahtev, da se Janeza s Šteberka, podanika oglejske cerkve, odveže vseh vezi in priseg do Habsburžanov, Šteberški gospodje (im. Postojnski) ponovno priznavajo oglejsko fevdno oblast.¹²³ Loško zemljo oz. grad, ki je pomenil oblast nad njo, je po obdobju habsburške nadvlade dobil tisti čas patriarhov zaveznik, goriški grof Henrik, ki jo je leta 1368 podelil Janezu iz Šteberka.¹²⁴

Pomen in velika teža loškega gradu za patriarhat in njegovo oblast v širšem zaledju navdaja tehtnost odločitve patriarha Markvarda leta 1377 pri podelitvi gradov Ortneka, Poljan, Kostela in Čušperka z vsemi prituklinami, ki jim pripadajo, v fevd ortenburškemu grofu Frideriku. V okvir te podelitve patriarh namreč ni hotel vključiti gradu v Ložu, ker ga je smatral za svojo posebno last (et in hac investitura prefatus D. Patriarcha nului includi castrum de Los, tamquam ad ipsum pleno iure spectans).¹²⁵ Ortenburžani so že pred oglejsko-habsburškimi spori imeli na področju loške zemlje velik vpliv in pravice, tako, da moremo zaznati njihovo vsakokratno prisotnost. Njihova vloga ni povsem jasna, toda tako oglejskemu patriarhatu kot tudi Habsburžanom navkljub se javljajo kot povsem samostojni gospodje. Loško posest upravljajo v obliki oglejskega fevda povsem neodvisno. Patriarh Markvard je bil še toliko močan, da je Lož vsaj pravno zadržal v svoji lasti. V naslednjih letih so Ortenburžani še uspešnejši in si Lož popolnoma pridobe.

Ortenburški grof Friderik je 5. nov. 1380 osvobodil hišo in pristavo Katarine, hčerke pokojnega loškega kramarja Mihaela in žene tržana Goloba v Ložu, običajnih trških davkov in ji dovolil točiti vino. Razen v primeru, če bi šlo za uboj, je prepovedal vstop svojemu gradiščanu in sodniku v njeno hišo.¹²⁶ Kljub temu Ortenburžani v Ložu tudi po tem niso bili povsem neodvisni. Po svojem pooblaščenju sta Albert, škof v Tridentu, in Friderik, grofa Ortenburška, 24. maja 1381, poslala patriarhu prošnjo, da bi njima in njunim moškim in ženskim potomcem ponovno podelil grad Lož.¹²⁷ Še preden je oglejski patriarh Filip de Alenconio (1381-1387) 1. junija 1384 izpolnil to ortenburško prošnjo,¹²⁸ je grof Friderik 25. nov. 1383 iz svojega gradu v Ložu (in castro nostro Los) sporočil svojemu kaplanu in župniku Nikolaju v Ribnici, da je cerkev sv. Marije v Kostelu, na katero ima patronatno pravico, podelil svojemu kaplanu Nikolaju iz Brega (de Rayn).¹²⁹

Svetna oblast oglejskih patriarhov v Ložu je bila na ta način omejena zgolj na potrjevanje pravic in privilegijev svojim vazalom. Na samo dogajanje pa niso imeli večjega vpliva. Razen Ortenburžanom so tudi drugemu plemstvu, ki je na loških tleh imelo oglejske fevde, še v začetku 15. stoletja potrjevali njihove fevde.¹³⁰ V nasprotju s patriarhi so Ortenburžani s kolonizacijo Kočevske v tistem času dosegli velik razmah. Ustvarili so si izredne možnosti utrditve svoje oblasti na zaokroženem teritoriju ob hrvaški meji. Zadnji Ortenburžan Friderik IV, ki je kot eden redkih iz vrst višjega plemstva rezidiral tudi na loškem gradu, se je s svojo

¹²¹ L. Hauptman, *Die Entstehung*, str. 437; M. Kos, *Zgodovina Slovencev*, str. 301-302.

¹²² J. Zahn, *FRA II/40*. (1366 april), str. 323-324, št. 235, 234; M. Wakounig, *Die Besitzungen*, str. 71.

¹²³ J. Šumrada, Šteberški, *NL III* str. 51: je mnenja, da se to ni zgodilo. Res, da je bila to bolj pirova zmaga, vendar se Šteberški za patriarha kaže kot "solita fidelitas", prim.: L. Hauptman, *Die Entstehung*, str. 437, op. 6.

¹²⁴ *MMVK* 19, 1906, str. 55, št. 171 (1368); L. Hauptman, *Die Entstehung*, str. 437, op. 6: navaja, da je 1368. januarja 7. patriarh Markwart med ostalimi postavil tudi Janeza Šteberškega za razsodnika v sporu z Goriškimi, prav zaradi njegove "solita fidelitas". V tej vlogi bi mogel Šteberški še istega leta dobiti deželno sodišče v Ložu od Henrika Goriškega, toda očitno kot oglejski fevd.

¹²⁵ J. Bianchi, *TEA*, str. 391, št. 1357 (1377 sept.22), L. Hauptman, *Die Entstehung*, str. 438, op. 1.

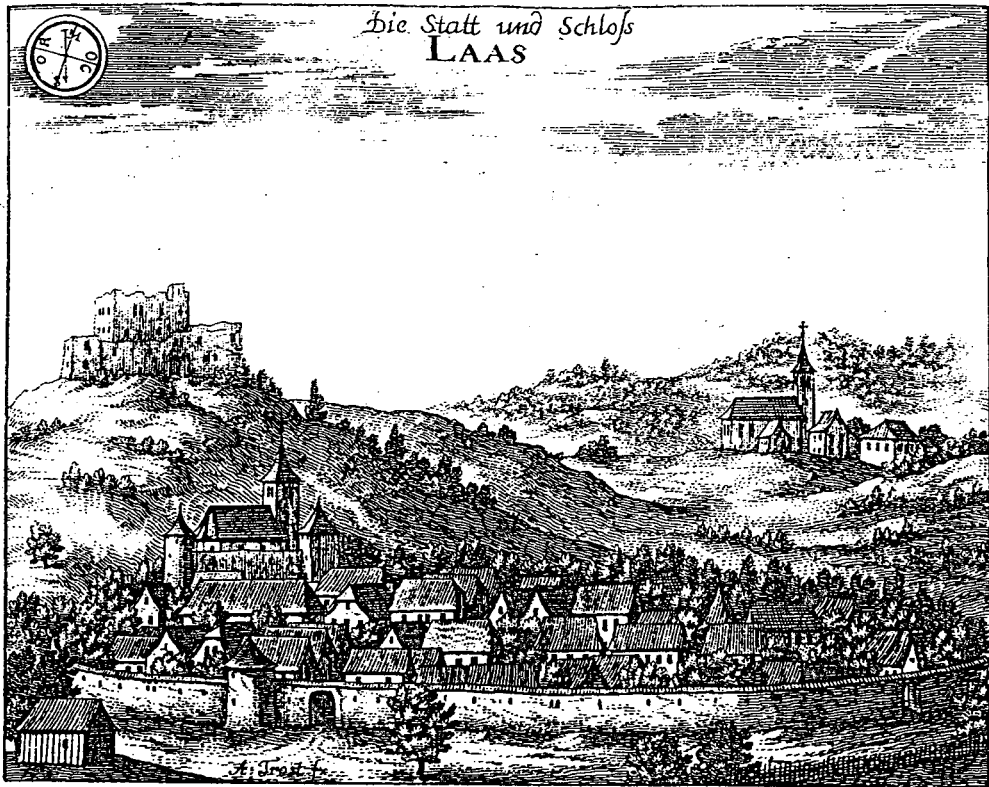
¹²⁶ Glej op. 95/II (regest list. 1380 nov. 5).

¹²⁷ L. Hauptman, *Die Entstehung*, str. 438, op. 9.

¹²⁸ 1384 junij 1, Čedad, orig. listina v drž. arh. Dunaj, v prepisu CKSL.

¹²⁹ 1383 november 25. Lož, orig. list. ARS rep.XIV, v prepisu CKSL.

¹³⁰ ARS, listine, (regesti) 1403 april 24; 1395 maj 28; 1425 apr.29; A. Skubic, *Zgodovina Ribnice*, str. 481-482, op. 4; F. Komatar, *Das Schlossarchiv in Auersperg*, *MMVK* 18, 19, 20.

Valvasorjeva upodobitev mesta in gradu Lož

velikopotezno politiko vmešaval v oglejske, beneške in avstrijske zadeve ter tako ni izkoristil te enkratne priložnosti. Njegova politika je bila močno usmerjena v smeri Furlanije in Benetk.¹³¹ Oblast nad Ložem je bila zato zanj odločilnega pomena. Pred tem je imelo to območje podobno vlogo za patriarha zaradi njegove posesti v Slovenski marki. Svojo prisotnost in oblast v Ložu je Ortenburžan dopolnjeval z novimi nakupi zemljišč,¹³² in kot vrhovni razsodnik poravnava spore ter reševal druge zadeve svojega plemstva.¹³³ Okrepljeni stiki Friderikā IV. s celjskimi grofi so morali tudi za Habsburžane pomeniti veliko nevarnost. Skupno s Celjani je oslabil goriško silo in pravtako z njimi nastopal v protihabsburški politiki pod plaščem luksemburške kraljevske dinastije. S Celjani je leta 1377 na pobudo Hermana I. Celjskega sklenil tudi dedno pogodbo, ki se je leta 1420 po skrivnostni smrti Ortenburžana Friderika IV. (+1418) in njegovega adoptivnega sina Ludvika Celjskega iztekla Celjskim v prid. Koroška, predvsem pa Kranjska dediščina Ortenburžanov, je s tem utemeljila dejansko navzočnost celjskih grofov na območju Koroške in Kranjske.¹³⁴

CELJSKI GROFJE

V virih od prve polovice 12. stoletja se prvotno ta rod svobodnih gospodov imenuje po gradu Žovnek (Sannegg) v Savinjski dolini. Ko je leta 1322 izumrl rod Vovbrških, je Friderik

¹³¹ M. Wakounig, *Die Besitzungen*, str. 81-84.

¹³² 1406 maj 25, orig. listina držav. arh. Dunaj, v prepisu CKSL. Od Tristana iz Sajeveca (naselje pri Ribnici) je kupil tudi 8 hub v loškem gospostvu.

¹³³ ARS, listine (registri): 1397 april 24, 1403 marec 28, 1403 april 24, v prepisu CKSL. poravnave sporov zaradi dediščine gradu in dvora Snežnik in drugih zemljišč.

¹³⁴ M. Wakounig, *Die Besitzungen*, str. 81-84.

Žovneški nasledil obsežno vovbrsko posest na Štajerskem, med drugim tudi Celje, kjer si utrdi svoj glavni grad. Friderik I, ki je v službi Habsburžanov postal deželni glavar na Kranjskem, z nakupi in fevdnimi pridobitvami znatno poveča svojo posest v Savinjski dolini in doseže leta 1341 zase in za svoj rod grofovsko dostojanstvo. Svobodni gospodje Žovneški oz. Celjski si od takrat privzamejo tudi naslov celjskih grofov.¹³⁵

Ortenburška dediščina iz leta 1418 je pomenila najmanj polovico vseh tedanjih celjskih fevdov.¹³⁶ S tako veliko pridobitvijo so se globoko zajedli v habsburško zemljo na slovenskih tleh. Habsburško prodiranje proti Jadranu je bilo v veliki nevarnosti. Ob podpori Luksemburžana kralja Sigmunda so se Celjski leta 1423 osvobodili tudi habsburškega fevdnega gospostva. Boj Celjanov za osvoboditev od Habsburžanov je dosegel svoj višek leta 1436 s povišanjem grofov celjskih v državne kneze rimsko-nemške države.¹³⁷

Celjani se za potrditev podedovanih ortenburških fevdov v Ložu obračajo na oglejske patriarhe kot na svoje fevdne gospode. Ludvik von Teck, ki je bil za patriarha izvoljen s podporo Luksemburžanov, je s svojim delovanjem služil celjskim interesom. Cerkevno življenje je hkrati z pretresom celotne fevdalne družbe v 15. stoletju zašlo v težko krizo, ki je postala pereča zlasti v času, ko so Benetke strmoglavile trhlo svetno oblast oglejskega patriarha v Furlaniji in Istri leta 1420. V tistem času je v Ogleju stoloval patriarh Ludvik II. von Teck (1412-1439), ki je kljub izgubi svetne oblasti še vedno bolj svetni knez in vojak kot škof in duhovnik. Pred Benečani se je zatekel k celjskim grofom, tako, da postane Celje prek deset let (1420-1430) sedež oglejskega patriarha. Vendar je delovanje patriarha Ludvika poslej omejeno le na slovenski del patriarhata.¹³⁸ Leta 1425 je celjskemu grofu Hermanu II. med drugim potrdil tudi loški fevd.

Spori s Habsburžani, ki so na področju Loža sprva nastali zaradi pravice do ribarjenja v Cerkniškem jezeru, so po letu 1436 ob povzdigu Celjskih v državne kneze, dosegli višek. V dolgotrajni vojni, ki je sledila, Habsburžani niso dosegli zelenega, kajti Celjani so ob vojaških pustošenjih nasprotnika, spretno izigravali notranja nasprotja v habsburški hiši. Nadvojvoda Friderik V, poznejši cesar Friderik III. (1440-1493) je v začetnih spopadih poslal svoje ljudi iz Postojne in Istre nad celjski trg Lož, ki je predstavljal pomembno postojanko na poti iz Ljubljane čez Gerovo do celjskih posestev v Kvarnerju. Ložani so vsiljivce pognali v beg, velik del pa zajeli in pobili.¹³⁹ Napadalci so se kmalu vrnili in v novem naskoku kraj osvojili in požgali. Pri tem pa so utrpeli veliko škodo, saj je enega izmed poveljnikov, Kristofa Smledniškega, potolkel neki loški čevljar.

Pustošenja, ki so v tej vojni hudo prizadela velik del slovenske zemlje, so ponehala leta 1443, ko sta sprti strani sklenili dedno pogodbo. Habsburžani so obenem Celjanom priznali tudi knežje dostojanstvo. Loško gospostvo je nato ostalo pod oblastjo celjskih knezov do izumrtja tega rodu leta 1456, ko so se za ogromno celjsko zapuščino priglasiли številni dediči.¹⁴⁰

HABSBURŽANI

Glede na dedno pogodbo in položaj je bil cesar Friderik glavni in najpomembnejši kandidat za prevzem celjske dediščine. Da bi svoje pravice in zahteve lahko uveljavil, pa je potreboval veliko diplomatske spretnosti in močno vojaško silo. V celjski nasledstveni vojni (1456-1460) je uresničil svoje težnje. Pridobil je ogromni in večji del celjske posesti v mejah rimsko-nemške države.¹⁴¹

¹³⁵ M. Kos, *Zgodovina Slovencev*, str. 308-309.

¹³⁶ M. Wakounig, *Die Besitzungen*, str. 83.

¹³⁷ M. Kos, *Zgodovina Slovencev*, str. 310-312.

¹³⁸ Idem, o.c. str. 351-352; J. Šumrada, *NL I*, str. 38 z literuro.

¹³⁹ Celjska kronika, slov. prevod, Maribor 1972, str. 143; V. Habjan, *Celjsko-avstrijska vojna. Kronika XIX*, 1971, str. 141-144; J. Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 326 poroča, da so Ložani ob napadu odprli mestna (prav. trška) vrata ter spustili del napadalcev noter, jih pobili ter naredili izpad, pognali druge v beg in se obenem polastili avstrijskega orožja.

¹⁴⁰ M. Kos, *Zgodovina Slovencev*, str. 314-315, zadnji Celjan Ulrik II. ubit 9. novembra 1456 v Beogradu.

¹⁴¹ Idem, o.c. str. 318-322.

V Ložu je habsburška oblast cesarja Friderika uveljavljena že sredi junija leta 1457. Cesar je takrat, dobrih sedem mesecev po uboju zadnjega Celjana, ukazal svojemu oskrbniku v Ložu Martinu Snitzenpawmerju, da dopusti Turjačanom ribolov na Cerkniškem jezeru. Cesar Friderik je Turjačanu Engelhardu in njegovim dedičem dovolil, da smejo ribariti za svoje potrebe v delu jezera, ki je pripadal loškemu gradu.¹⁴²

Boj za politično nadvlado nad Ložem je bil s tem končan. Habsburška zmaga pomeni zaključek dolgotrajnega procesa združevanja slovenskih dežel pod enim žezlom. Habsburžani sčasoma postanejo popolni gospodarji podložnih dežel. Kot deželni knezi so podedovano loško gospostvo pritegnili svoji kameralni posesti.¹⁴³ Friderik III. je poleg loškega gradu in gospostva tudi trško sodišče podeljeval v zakup. Martin Snitzenpawmer, ki je imel vse to v zakupu že v času Celjskih, je leta 1457 v Kranju sprejel habsburško vrhovno oblast ter tako še naprej obdržal svojo loško zakupščino.¹⁴⁴ Za Snitzenpawmerjem je postal novi zakupnik leta 1460 Herman Ravbar. Pravice do gradu in gospostva Lož s trškim sodiščem vred je dobil v nadomestilo za desetinske pravice, ki jih je imel v ribniškem gospostvu.¹⁴⁵ Tržaški škof Antonio de Goppo pa je že naslednjega leta 1461 od Ravbarja celotno zakupščino odkupil.¹⁴⁶

¹⁴² 1457 junij 13, Krainburg, F. Komatar, Das Schlossarchiv in Auersperg, Carniola nova vrsta I, 1910, str. 24; J. Šumrada, NL I, str. 38, povzema: P. Hitzinger, Geschichtliche Notizen, MHVK 9, 1854, str. 54-55, ki navaja: J. Valvasor, Die Ehre XI, str. 326, po katerem naj bi Lož prešel v avstrijske roke šele leta 1460.

¹⁴³ M. Smole, Graščine, str. 269.

¹⁴⁴ 1456 avgust 10, Nadškofijski arhiv Ljubljana; regesta, MHVK 15, 1860, str. 75; MMVK 17, 1904, str. 47; Snitzenpawmer tačas grajski grof v Ložu (Burggraf zu Laas); B. Otarepec, NL I, str. 66; Idem, Srednjeveški pečati in grbi mest in trgov na Slovenskem, Ljubljana 1988, str. 98.

¹⁴⁵ 1460 feb. 13, držav. arh. Dunaj; A. Skubic, Zgodovina Ribnice, str. 399-340; B. Otarepec, Srednjeveški pečati, str. 98.

¹⁴⁶ B. Otarepec, ibidem.

(nadaljevanje sledi)

Zusammenfassung

AUSSCHNITTE AUS DER GESCHICHTE VON LOŽ

Stane Okoliš

Lož (Laas) wird zum ersten Mal ausdrücklich in den historischen Quellen der ersten Hälfte des 13. Jahrhunderts erwähnt. Damals waren unter diesem Namen nicht nur der Ort oder die Burg gleichen Names zu verstehen, sondern auch die ganze Gegend, also provincia oder praedium. Von der zentralen Rolle von Lož in dieser Gegend zeugt die Erwähnung des Ortes im Jahre 1221 als Pfarrrsitz und seine Ersterwähnung als Markt im Jahre 1237, der seine Marktverwaltung am Anfang des 14. Jahrhunderts herausgebildet hat.

Die nahegelegenen Orte in dem nach Lož benannten Tal (Loška dolina/Laastal), sind zum ersten Mal in den Urkunden des 13. und 14. Jahrhunderts bezeugt. Sie werden im Zusammenhang mit der Anwesenheit von Ministerialen und Edelleuten aus einzelnen Orten bei verschiedenen Rechtsakten erwähnt. Eine große Veränderung erfuhr das Gebiet von Lož durch die Gründung einer neuen Siedlung unterhalb der Burg, welche die Marktfunktionen und den Namen des alten Mittelpunktes übernahm. Im Gegensatz zu dem privilegierten neuen Lož, blieb der Alte Markt noch weiterhin Pfarrrsitz, der bis zum 19. Jahrhundert nach Lož benannt wurde.

Von der Besiedlung des Gebietes von Lož in der urgeschichtlichen Zeit zeugen viele archäologische Funde, deren Fundgebiet auf den Anhöhen das darunter gelegene Karstfeld in einem geschlossenen Ring umfaßt. Dieses Karstfeld war bereits in der Zeit vor der slowenischen Besiedlung ein bedeutender Verkehrsmittelpunkt. Die nahe Hochebene von Bloke stellte einen der geeignetsten Durchzugswege vom Balkan zur italienischen Grenze dar. Hier dürfte auch der wichtigste Durchzugsweg der Slowenen zum Karst und zur Adria gelegen haben.

Die weiten Waldgebirge von Snežnik und Javornik im Südwesten stellten für die Gegend um Lož, feste Naturgrenzen dar. Im Vergleich zu den anderen Abschnitten blieb die Grenze des Territoriums von Lož in diesem Bereich unverändert. Da die weiten und hohen Wälder eine Sperre bildeten, wurde die Bedeutung der wenigen offenen Passagen noch verstärkt (Postojna, Hrušica

und Stara Oglenica auf dem Wege von Lož zum Pivkatal), auf denen sich der gesamte Verkehr vom Ljubljanaer Becken zum Meer abwickelte. An diesen Wegen sind in den historischen Quellen schon früh die ersten Mautstellen belegt, die von einem regen Güterverkehr in diesen Orten zeugen.

Landbesitz an dem bedeutenden Weg über Lož und Bloke wurde von allen wirtschaftlich bedeutenden Zentren in Krain erworben. Die Bürger Ljubljanas und das Kloster Stična sind nur zwei typische Beispiele dafür. Die Patriarchen von Aquileia verliehen den Landbesitz an ihre Vasallen, die mit Sonderaufgaben beauftragt waren. Darunter war der Postdienst von besonderer Bedeutung. Nicht nur durch den überwiegenden Transithandel war das Gebiet von Lož attraktiv, sondern durch den wirtschaftlichen Einfluß des Cerknica-Sees.

Auch die Kaufleute auf dem Weg nach Rijeka (Fiume) reisten durch das Gebiet von Lož; besonders im 15. Jahrhundert übernahm Rijeka einen beträchtlichen Teil des Handels aus Krain. Nach der Verlegung des Hauptweges nach Logatec und Vrhnika, verlor das Gebiet von Lož, das im Norden an den Auersperger Waldbesitz in Bloke und an den Ortenburger Besitz in Ribnica grenzte, an geostrategischer Bedeutung. Trotz der Erhebung des Marktes zur Stadt im Jahre 1477, gab es keine wesentlichen Veränderungen. Zur Zeit der Agleier Herrschaft unterhielt das Gebiet von Lož enge Verbindungen zum Friaul. Im weiteren Sinne zählte man Lož damals zum mittelalterlichen Karst.

Die ersten Herren, die durch Quellen bezeugt werden können, waren die Grafen von Heunburg. Ihr Hauptbesitz befand sich in Kärnten und Steiermark, nach ihrem Besitz in Krain nannten sie sich auch Grafen von Lož (comites de Lous). Bereits die ersten Urkunden berichten über ihren Streit mit den Patriarchen von Aquileia, die wegen ihrer ehemaligen Rolle als Markgrafen in Krain, infolge einer königlichen Schenkung von fünfzig Höfen in der Nähe von Cerknica und aufgrund ihrer höheren geistlichen Gewalt großen Einfluß auf das Gebiet von Lož ausübten, und zwar in einer Zeit, in der die dortigen Ereignisse noch nicht in den Quellen erwähnt werden.

Im Jahre 1244 erwarb Patriarch Bertold den Ložer Besitz für die Kirche von Aquileia. Im Streit zwischen den Ortenburgern und dem Heunburger Grafen Ulrich aus der Seitenlinie der Sternberger vermittelte Bertold durch die Verpfändung seiner Kärntner Einkünfte als Bürgschaft für den gefangenen Grafen Ulrich. Wegen der Zahlungsunfähigkeit des Grafen von Sternberg zwang der Patriarch den Grafen, ihm Lož mit allem Zubehör zu überlassen. Für die Patriarchen von Aquileia war Lož von großer strategischer Bedeutung, denn der Agleier Besitz im Hinterland, in der Windischen Mark, hing von Lož ab.

Die ersten Agleier Amtleute in Lož hießen Gastalden. Bereits am Ende des 13. Jahrhunderts tauchten Hauptleute auf, später erhielten die Vasallen von Aquileia die Agleier Rechte in Pacht und als Lehen. Wegen der immer geringeren Macht des Agleier weltlichen Staates, eigneten sich einzelne Agleier Vasallen immer mehr Rechte an. Der Agleier Lož-Besitz stand zunächst mit politischen Ambitionen der Grafen von Görz in Verbindung, welche die Burg von Lož nach mehrmaliger Einnahme durch militärische Macht immer wieder den Patriarchen zurückgeben mußten, später mit denen der Ortenburger, die sie endgültig erlangten. Am Anfang des 14. Jahrhunderts befand sich die Burg von Lož in den Händen der Ortenburger, die als Agleier Vasallen ihre Verpflichtungen gegenüber den Patriarchen gern vergaßen. Nach scharfen Auseinandersetzungen mit den Patriarchen traten sie am Jahrhundertende als ganz unabhängige Herren auf.

Mit dem Ausstreben der Ortenburger ging das Erbe von Lož 1418 auf die Grafen von Celje (Cilli) über. Bereits in der Mitte der fünfziger Jahre des 15. Jahrhunderts gelangte Lož auf die gleiche Weise in die Hände der Habsburger. Als landgerichtliche Herrschaft, welche die ehemaligen territorialen Rechte beibehielt, wurde die nunmehrige landesfürstliche Herrschaft Lož in Pacht gegeben – bis 1613, als sie verkauft wurde.